

ARH Diss. B-26829

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

1872. A. KREENHOLMI STREIK

Diplomitöö

P. Sillaots

(Mittestatsionaarne)

TRÜ NSVL ajal.
kat. nr. 1195.

TALLINN

1952

S i s s e j u h a t u s .

1872. aasta on Eesti ajaloo määratusuure tähtsusega pöördepunkt. Esimest korda Eesti ajaloo ja esimesi kordi kogu Venemaa ajaloo astus avalikku võitlusse uus ühiskondlik klass - proletariaat, esmakordselt nägi feodalismi köidikuist tõusev kapitalistlik ühiskondlik kord meie maal uut klassivõitluse vormi - streiki.

1872.a. augustis-septembris toimunud streik Kreenholmi manufaktuuris tähistas kapitalismi tingimustes konsolideerunud töölisklassi esimest suurt aktiivset väljaastumist oma võitluses vabastamise eest kapitali orjusest. See esimene suur proletariaadi klassivõitluse avaldus tähendas, et proletariaat oli astunud uude arenguetappi, hakates streigivõitluse käigus kujunema klassiks, kes oma jõudu ja ajaloolist osa järk-järgult tunnetades asub rõhutatud rahvahulkade võitluse etteotsa kogu kapitalistliku ühiskonna täielikuks ümberkorraldamiseks. Kreenholmi streik oli üks esimesi ähvardavaid signaale proletariaadi laialdase streigivõitluse alguseks kogu tsaari-Venemaal, omades seega kaugele üle Eesti ala piiride ulatuvat tähtsust.

Tulenedes Kreenholmi 1872.a. streigi väljapaistvast tähtsusest kogu Venemaa töölisliikumise ajaloo on selle streigi ajaloolisel uurimisel ülisuur tähtsus, esmajoones aga just Eesti ajaloo viimase sajandi käsitlemisel, kus Kreenholmi streik omab keskse koha. Nõukogude ajaloolaste ülesandeks on selle kangelasliku võitluse ajaloo igakülgne uurimine, tema kättesaadavaks tegemine laialdasele lugejaskonnale. Proletariaadi klassivõitluse ajaloo uurimise suurt tähtsust nõukogude inimeste kommunistlikul kasvatamisel on korduvalt rõhutanud bolševike partei ja Nõukogude riigi loojad V.I. Lenin, J.V. Stalin ja M.I. Kalinin. Vene proletariaadi võitluskogemuste uurimist pidas V.I. Lenin suure tähtsusega poliitiliseks ülesandeks. "Teadlikele töölistele, - kirjutas Lenin, - ei ole tähtsamat ülesannet, kui üles-

anne t u n n e t a d a oma klassi liikumist, tema olemust, tema eesmäärke ja ülesandeid, tema tingimusi ja praktilisi vorme."¹⁾ Kõneldes noorte tööliste kommunistlikust kasvatuses, märkis M.I. Kalinin, et Nõukogude Liidu töölisklassi võitlustraditsioonide uurimine omab neile seda suuremat tähtsust, kuna nad ise on osa sellest klassist ja et "see klass on juhtivaks klassiks nõukogude ühiskonnas, et ta annab tooni kogu meie elule." ²⁾

Lähtudes neist seisukohtadest on selge, kui võrd tähtis on noorele Nõukogude Eesti ajaloo teadusele meie töölisklassi võitluse uurimine, eriti aga selle võitluse ühe tähtsaima etapi ja markantsena sündmuse - Kreenholmi streigi igakülgne uurimine ja oma uurimistulemuste kättesaadavaks tegemine Nõukogude Eesti töötajatele.

Kuid kahjuks peab märkima, et meie ajaloolises kirjanduses on sellele ülitähtsale küsimusele pööratud äärmiselt vähe tähelepanu. Meie ajaloolased pole andnud veel ühtegi tõsisemat uurimust Kreenholmi 1872.a. streigi kohta. Ainsaks ülevaateks käsitletavast sündmusest on 1947.a. "Eesti Bolševikus" nr. 17 ilmunud R. Kleisi artikkel "Kreenholmi streik 1872.a.", mis omab aga kirjeldava iseloomu ega anna seetõttu streigist vajalikku marksistlikku käsitlust. Täielikult on alles valgustamata meie ajaloolaste poolt sellised tähtsad probleemid, nagu kapitalismi areng Eestis, proletariaadi tekkimine jne. Ka teistes vennasvabariikides viimastel aastatel ilmunud põhjapaneevad teosed märgitud aladel käsitlevad äärmiselt puudulikult olukorda Eesti alal (P.I. Ljaštšenko, P.A. Hromov), mis ühelt poolt tuleneb vastavate uurimistööde puudumisest Nõukogude Eestis, kuid teiselt poolt omakorda pole kuigi tunduvalt kaasa aidanud vastavate probleemide kiiremaks lahendamiseks kohapeal.

Eesti NSV riiklikes arhiivides säilitatavad materjalid tööliikumise algperioodist on seni alles avaldamata. Alles 1950.a. ilmusid NSVL SM Arhiivide Peavalitsuse väljaandel prof. A.M. Pankratova toimetusel esimesed ulatuslikumad dokumentide kogumikud töölisklassi võitluse ajaloost Venemaal, sisaldades väärtuslikke arhiivmaterjale ka Kreenholmi streigi kohta. Tänu neile kogumikele ("Tööliikumine Venemaal XIX sajandil", 3 köidet,

¹⁾ Lenin, Teosed, 20. k., lk. 355.

²⁾ Kalinin, Kommunistlikust kasvatuses, lk. 135.

M.-L., 1950-1951) on laiemale lugejaskonnale avanenud võimalus üksikasjalikumalt tutvuda ka Kreenholmi 1872.a. streigi materjalidega. Seejuures tuleb aga rõhutada, et need materjalid pärinevad tsaari-Venemaa politseiarhiividest ega suuda seega loomulikult anda õiget pilti sündmuste tegelikust käigust ja olukorrast.

Seega näeme, et vaatamata Kreenholmi streigi ülisuurele tähtsusele Eesti kui ka kogu Venemaa ajaloo on selle tõeline marksistlik uurimine alles algstaadiumis. Sellest tulenevalt on Kreenholmi streigi käsitlemisel kas väga pealiskaudselt möödamindud või hoopiski vaikitud paljudest tähtsatest momentidest. Seni pole meie kirjanduses veel antud üksikasjalikku streigisündmuste analüüsi, puudub streigi põhjalik hinnang meie proletariaadi teadlikkuse kujunemise seisukohalt ning pole tehtud katsetki streigi tõelise iseloomu väljaselgitamiseks. Käesolevas töös ongi seetõttu pearõhk asetatud mitte niipalju streigi käigu kirjeldamisele kui just streiki põhjustanud asjaolude esiletoomisele, streigi käigus avaldunud kvalitatiivselt uute nähtuste käsitlemisele ning tööliste kui ka nende vastaste võitlustaktika analüüsimisele. Tulenedes töö piiratud ulatusest on suudetud üles tõsta ainult üksikud põhilised küsimused, kuna kogu probleemi ammendav käsitlemine peab kuuluma üksikasjalikumate monograafiate valdkonda.

Kreenholmi streigi käsitus alljärgnevas töös on toimunud kogumikus "Töölisliikumine Venemaal XIX sajandil" 2. köite 1. osas avaldatud arhiivdokumentide, ENSV Riiklikus Ajaloo Kesk-arhiivis leiduvate arhiivmaterjalide, V. Gerassimovi mälestuste ja tolleaegses ajakirjanduses avaldatud üksikute materjalide põhjal. Käsitluse teoreetiline alus põhineb marksismi-leninismi klassikute töödel, eelkõige aga V.I. Lenini töödel, mis valgustavad kapitalismi arengut ja töölisklassi streigivõitluse algust Venemaal.

Kasutatud arhiivdokumendid on pärit tsaari kurikuulsa III Osakonna ja Bestimaa Kubernerite Kantselei arhiividest, mistõttu on pikemaajalgi selge nende väärtus asjaolude tõelise käigu jälgimisel. Tsaariametnike valitseva klassi huvides teostatud uurimi-

sed ja ettekanded omavad kindlapiirilise ja selge iseloomu - igal juhul ja iga hinna eest õigustada tööliste vastupanu mahasurumist, mistõttu ka neis avalduvad andmed valdavas enamuses aitavad meid vähe tööliste võitluse tõepärasel käsitlemisel. Samaaegselt on aga neis dokumentides palju äärmiselt väärtuslikke statistilisi andmeid, sündmuste täpne dateering, olulisi fakte tööliste vastaste tegevusest jne., mis koos kogu materjali sügava kriitilise analüüsiga võimaldab teha küllaltki ulatuslikke järeldusi ja hinnanguid kogu streigist.

V. Gerassimovi mälestustes "Vene töölise elu pool sajndit tagasi" on antud seevastu suurepärase kirjeldus tööliste olukorrast Kreenholmis ning küllaltki ülevaatlik streigi käsitus tööliste seisukohalt. Kuigi seal puuduvad täpsed daatumid, esineb ilmseid liialdusi arvudes, on see siiski tööliste võitluse jälgimisel äärmiselt väärtuslik ja asendamatu materjal ning tuleb ainult kahetseda, et nõukogude Eesti kirjastused pole seda veel kättesaadavaks teinud kõige laiemale lugejaskonnale.

Töö sissejuhatavas osas on peale V.I. Lenini põhjapaneva teose "Kapitalismi arenemine Venemaal" kasutatud viimaste aastate väljapaistvamaid uurimusi Venemaa majandusliku arengu kohta XIX sajandil. Kõige rohkem antud töö seisukohalt vajalikke andmeid on võetud P.A. Hromovi 1950.a. ilmunud teosest "Venemaa majanduslik arenemine XIX-XX sajandil", mis tänu oma suurepärasele statistilisele materjalile aitab palju kaasa eriti mehhaniseeritud suurtööstuse uurimisele.

Suurtööstuse tekkimine ja
proletariaadi kujunemine
Venemaal.

XVIII sajandi lõpul Venemaal alanud feodaalse ühiskonna majandusliku struktuuri muutumine tõi endaga kaasa uue tootmisviisi kujunemise alged. K. Marx rõhutab, et "kapitalistliku ühiskonna majanduslik struktuur kasvas välja feodaalühiskonna majanduslikust struktuurist. Viimase laostumine vabastas esimese elemendid." ³⁾ Selle Venemaa majanduses toimuva hiiglasliku pöörde põhiliseks väljenduseks oli kaubalis-rahaliste suhete arenemine põllumajanduses, mis lõi eeldused siseturu tekkimiseks, mis omakorda oli aluseks kapitalismi arenemisele tööstuses. Koos talu- ja mõisamajanduse kaubalisuse kasvuga arenes siseturg tööstustöödangu jaoks, kiirendades seega senise talupoja- ja manufaktuurtööstuse arenemist kapitalistliku tööstuse suunas. Algab tööstuse eraldumise protsess põllumajandusest, tema muutumine kapitalistlikuks tööstuseks. "XIX sajandi I poolel toimusid suured muudatused vene tööstuses: tunduvalt suurenes ettevõtete ja tööliste arv, kasvas töö kapitalistlike vormide rakendamine, toimusid olulised muutused mitte ainult tööstuse struktuuris, vaid ka tööstusliku tootmise tehnikas." ⁴⁾

Ent vaatamata neile vaieldamatuile edusammudele kapitalismi suunas toimus see arenemine Venemaal kuni 1860-te aastateni äärmiselt aeglaselt. Valitsev pärisorjuslik kord oli tõkkeks kapitalismi arengule Venemaal, pidurdades uute tootmissuhete väljakujunemist, nende vaba arenemist. Tekkis terav vastuolu vanade pärisorjuslike tootmissuhete ja uute arenevate tootlike jõudude vahel. Kõige teravamini kannatas pärisorjusliku, oma aja ära elanud ja iganenud süsteemi all arenev vabrikutööstus. Pärisorjuses vaevlev talurahvas polnud võimeline varustama tööstust vajalikul määral vabapalgalise tööjõuga ning samal ajal ei moodustanud veel nii-

³⁾ Marx, Kapital, I k., lk. 720.

⁴⁾ Hromov, lk. 26.

võrd laiaulatuslikku ja ostuvõimelist tarbijat, mis oleks tinginud vabrikutööstuse tõeliselt kiiret arengut. Feodalismi kriisi põhjal välja kasvanud olukord viis Venemaa majanduse mahajäämuseni võrreldes Lääne-Euroopa kapitalistlike maadega, ning samaaegselt põhjustas see kriis pärisorjusliku ühiskonna suurima klassi - talupoegkonna olukorra halvenemise ja talupoegade klassivõitluse teravnemise, mis avaldus arvukais talupoegade ülestõusudes. Tsaarivalitsus oli sunnitud revolutsioonilise situatsiooni survele asuma reformide teele. "See oli aeg, millal valitsus sai kahekordse hoo: väljaspoolt - lüüasaamine Krimmis, ja seestpoolt - talurahvaliikumine. Seepärast kahest küljest ahistatud valitsus oligi sunnitud järele andma ja hakkas rääkima talupoegade vabastamisest." 5) Tänu neile kodanlikele reformidele 1860-is aastais Venemaal avanes kapitalismile tee kiiremaks arenemiseks. "Puuadra ja koodi, vesiveski ja käsikangastelgede Venemaa hakkas kiiresti muutuma raudadra ja rehepeksumasina, auruveski ja mehaaniliste kangastelgede Venemaaks." 6) Venemaa saavutas aastakümnetega seda, mis vanades kapitalistlikes maades oli nõudnud aastasadasid. Venemaa hakkas muutuma kapitalistlikuks maaks. Suurenes vabrikute ja tehaste arv, laienes raudteede võrk.

Venemaa areng kapitalismi suunas saavutas juba XIX sajandi teisel veerandil erilise hoo tööstuse noorimas harus - puuvillatööstuses. Selle tööstusharu kiire arenemine sõltus kõigepealt masinate ulatuslikus rakendamises, mis algas Venemaa tekstiilitööstuses juba möödunud sajandi esimesel poolel. Tolle aja kohta suure tootmisvõimega masinad tegid puuvillatööstuse toodangu suhteliselt odavaks, mistõttu puuvillane riie muutub tõeliseks laiatarbekaubaks, tungides arvukaima tarbija - talurahva ja linnakehvistu kehvemate kihtide igapäevasesse ellu. Masinate kasutuselevõtmine tingis omakorda tööstuse kontsentreerumise, suurtööstuse väljakujunemise ning vabapalgalise tööjõu ulatusliku kasutamise. Puuvillatööstuse kiiret arengut iseloomustab mitte niivõrd vabrikute arvuline suurenemine (1804.a. 199, 1830.a. 538, 1860.a. 1200 vabrikut, seega kasv 6 korda), kui just töö-

5) Stalin, Teosed, 1.k., lk.199.

6) Lenin, Teosed, 3.k., lk.501.

liste arvu kasvamine (1804.a. 8181, 1830.a. 76228, 1860.a. 152 236 töolist, seega kasv 17 korda).⁷⁾ Seejuures oluliseks erinevuseks puuvillatööstuse arengus Venemaal võrreldes teiste tööstusharudega oli puuvillatööstuses kasutatava vabapalgalise tööjõu kõrge protsent (näiteks 1804.a. 85,4 %, 1825.a. 94,7 %),⁸⁾ mis on omane just kapitalistlikule vabrikule ning väljendas seega kapitalistlike suhete arenemist pärisorjuslikul Venemaal. Vabapalgalise tööjõu kasutamine koos masinate ulatusliku rakendamise-ga võimaldas puuvillatööstuse toodangu tunduvalt tõstmist. Nii näiteks oli 1814.a. töölise-pärisorja sunniviisilise töö tulemuseks 218 arssinat puuvillast riiet aastas, kuna aga vabapalgalisel töölisel oli see 723 arssinat.⁹⁾ Kuid veelgi tähtsam kui vabapalgalise tööjõu kasutamine oli just puuvillatööstuses rakendatav uus tehnika - võrreldes manufaktuurse käsitööga suure tootlikkusega ketrusmasinad ja mehhaanilised kudumisteljed, mille tulemusena töölise aastatoodang kasvas 1860. aastaks juba 2930 arssinani.¹⁰⁾ Just laialdane masinate rakendamine puuvillatööstuses oli aluseks selle kujunemisel tõeliseks vabrikutööstuseks. "Marxi teooria aga nimetab mehhaniseeritud suurtööstuseks (vabrikutööstuseks) vaid kapitalismi kindlat ja nimelt kõrgemat astet tööstuses. Selle staadiumi põhiline ning olulisim tunnus seisab masinate süsteemi kasutamises tootmisel." ¹¹⁾ Seega reformieelsel Venemaal oli puuvillatööstus kõige arenenumaks tööstusharuks, olles oma valdavas osas põhiliselt üle läinud kapitalistlikule vabrikutööstusele. Selles osas oli Venemaa puuvillatööstus ette jõudnud isegi Inglismaa vastavast tööstusharust, kus 1860-is aastais oli keskmine värtnate arv vabrikuis 40 tuhat, Venemaal aga samal ajal 56 tuhat.¹²⁾

Mehhaniseeritud suurtööstuse tekkimine põhjustas omakorda töölise kontsentreerumise tööstuslinnadesse või, mis tollal iseloomulikum, tööstuse ümber tekkivaisse asulaisse. Nii 1866.a. oli

7) Hromov, lk. 31.

8) Samas, lk. 33.

9) Samas, lk. 34.

10) Samas, lk. 65.

11) Lenin, Teosed, 3.k., lk. 379.

12) Ljaštšenko, lk. 30.

Venemaal 43,2 % puuvillatööstuses töötavaist töölistest koondatud üle 1000 töölisega töötavasse vabrikuisse.¹³⁾ See tööstustööliste kontsentreerumine lõi tarvilikud eeldused uue ühiskondliku klassi - proletariaadi selgemaks väljakujunemiseks, tema konsolideerumiseks ja täielikuks eraldamiseks põllumajandusest, tema muutumiseks proletariaadiks selle sõna tõelises tähenduses. "Kuid viies kõrgeimale astmele kapitali rõhumise töö üle, loovad suured vabrikud erilise tööliklassi, kes saab võimaluse võidelda kapitali vastu, sest tema elutingimused ise putustavad kõik tema sidemed omaenda majapidamisega, ning ühendades töölisid ühise tööga ja paisates neid vabrikust vabrikusse, liidavad ühte töörahva hulga. Töölisid alustavad võitlust kapitalistide vastu, ja nende hulgas tekib tugevam püüe ühinemisele. Tööliste üksikutest ülestõusudest kasvab välja vene tööliklassi võitlus." ¹⁴⁾ Seni ainult talupoegade ülestõuse näinud Venemaad vapustavad esimesed proletariaadi välja-astumised. Suurtes tööstuskeskustes toimuvad tööliste streigid, mis aasta-aastalt võtavad teadlikuma iseloomu, muutuvad ülatuslikumaks ja jõulisemaks, andes tunnistust proletariaadi kasvavast võimsusest.

Nende XIX sajandi murranguliste aastate taustal, kogu Venemaa majandusliku ja ühiskondliku tormilise arengu lahutamatu osana tuleb käsitleda ka Eesti alal toimunud sündmusi, mis olid eelduseks ajaloolise 1872.a. Kreenholmi streigi tekkimisele. Et mõista Kreenholmi tööliste suure streigi olemust, tema osatähtsust Eesti ajaloos, on paratamatult vajalik käsitleda kõigepealt suurtööstuse, antud juhul tekstiiltööstuse arenemist Eestis, sellest tulenevat proletariaadi kujunemist, tema olukorda tööstustöölisena ja põhjuseid, mis viisid ta avalikku võitlusse oma rõhujatega.

13) Töölisliikumine Venemaal, lk.29.

14) Lenin, Teosed, 2.k., lk.77.

K r e e n h o l m i m a n u f a k t u u r .

Puuvillatööstuse arenemine Eesti alal algas tublisti hiljem kui Venemaa sisekubermangudes. Kuni XIX sajandi keskpaigani oli Eesti ala juhtivaks tööstusharuks kalevitööstus, mille hoogne areng algas sajandi kahekümnendais aastais. Üheks eesti kalevitööstuse suurimaks keskuseks kujunes Narva linn, tänu oma soodsale geograafilisele asendile tsaari-Venemaa pealinna Peterburi läheduses. Teiseks soodsaks teguriks oli Narva asend samanimelise jõe ääres, võimaldades ühelt poolt Eesti sisemaalt tooraine juurdevedu mööda odavat veeteed ning teiselt poolt valmistöödangu suunamist mööda mereteed nii Peterburi kui ka mujale. Ning lõpuks oli Narvas olemas tohutu jõuallikas kose näol, mis eriti hilisemas suurtööstuse kiires arenemises omas tähtsa koha.

Tööjõu suhtes olid Narva tööstused mõnevõrra soodsamas olukorras sise-Venemaa tekstiiltööstusega võrreldes, kuna Balti kubermangudes 1816.-1819.a. teostatud talurahvaseadustega olid avanenud ulatuslikumad võimalused odavapalgalise tööjõu värbamiseks arvuka külakehvistu hulgast. Siinsete alade tööstusliku kasutamise võimalused avardusid veelgi 1849.-1856.a. reformide tagajärjel, mistõttu Balti kubermangudes tee kapitalismi vabamaks arenemiseks avanes mõnevõrra varem kui teistes Venemaa kubermangudes. Suurearvulise külakehvistu olemasolu oli vaieldamatult üheks määravaks teguriks, miks just Narvas tekkis möödunud sajandi 50-is aastais üks kogu maailma suurimaid tekstiiltööstuse ettevõtteid - Kreenholmi puuvillaketruse ja kudumise manufaktuur.

Kreenholmi manufaktuur asutati 1857.aastal, seega vahetult peale Venemaale ebaedukat Krimmi sõda. Sõjategevuse tõttu ajutiselt vähenenud tooraine sissevedu oli põhjustanud puuvillatööstuses tunduva seisaku. Osa vabrikuid katkestas sõja-aastail täielikult töö, enamused võitles aga tooraine puudusel suurte raskustega. Tööliste arv, mis 1850.a. ulatus 79039, langes sõja ajal tunduvalt, ning alles 1857.a. hakkas pikkamööda saavutama sõja-

eelset taset (75517).¹⁵⁾

Sõja lõppemisel algas puuvillatööstuses uus elavnemine. Kui 1855.a. veeti Venemaale sisse 1548 tuhat puuda toorpuuvilla, siis 1857.a. suurenes sissevedu 2439 tuhande puudani.¹⁶⁾ Koos vana tööstuse elavnemisega algas ka uute vabrikute ja ettevõtete asutamine. Kui näiteks sõja-aastail asutati ainult üksikud aktsiaseltsid, siis 1856.a. asutati neid 6, 1857.a. 14, 1858.a. 39 jne.¹⁷⁾ Samuti suurenes tunduvalt aktsiaseltside põhikapital: 750 tuhandelt rublalt 1855.a. tõusis see 10300 tuhande rublani 1856.a.¹⁸⁾ Vastavad arvud puuvillatööstuses olid veelgi iseloomulikud: 1851.-1855.a. ei asutatud selles tööstusharus ühtki aktsiaseltsi, 1856.-1860.a. aga 14 aktsiaseltsi 11,3 miljoni rublalise põhikapitaliga, moodustades 13 % kõigist asutatud aktsiaseltsidest.¹⁹⁾

Krimmi sõjale järgnevasse perioodi langeb seega ka Kreenholmi manufaktuuri asutamine. Manufaktuuri asutamise- ja arengulugu on lahutamatult seotud kapitalist Ludwig Knoopi nimega, kes oli saavutanud monopoliseisundi vene puuvillatööstuses. Seoses 1842.a. Inglismaal puuvillatööstuse masinate väljaveokeelu tühistamisega suunasid inglise masinaehitustehased oma toodangu ka Venemaa avarale turule, kus tehniliselt prantsuse ja belgia omadest paremad inglise masinad leidsid laialdast kasutamist. Inglise masinate peaesindajaks Venemaal sai Breemenist pärinev väikekaupmehe poeg, hilisem "baron", Ludwig Knoop, kes oma teenistuskäigus Inglise firmade esindajana Venemaal oli soetanud endale laialdased ärilised sidemed. Sama Knoop saavutas Manchesteri puuvillatööstuse masinate firmaga "Platt Bros. in Oldham" äärmiselt kasuliku lepingu, mille põhjal Knoop kohustus tellima puuvillatööstuse masinaid ainult ülalnimetatud firmalt ning firma omalt poolt kohustus müüma masinaid Venemaale ainult Knoopi kaudu. Analoogilise lepingu saavutas Knoop ka aurumasinate tehasega "Hick Hargreaves" ja hiljem veel firmaga John Musgrave & Sons.²⁰⁾

15) Hromov, lk.50.

16) Samas, lk.439.

17) Samas, lk.71.

18) Samas, lk.463.

19) Samas, lk.465.

20) Kränholm, lk.12.

Selliseid soodustusi kasutades monopoliseeris Knoop enda kätte valdava enamuse Venemaal asutatud uute puuvillatööstuste varustamise masinatega. Ligi 40 aasta kestel varustab Knoop masinatega selliselt 122 tekstiilvabrikut, Kujunes isegi kõnekäänd, mis iseloomustas Knoopi seisundit:

Что ни церковь, то поп,
Что ни фабрика, то Кноп. 21)

Samaaegselt Knoopi selline monopoolne seisund takistas tunduvalt Venemaa tekstiiltööstuse varustamist täiuslikumate masinatega, sest ülalmärgitud firmad saatsid Venemaale selliseid masinaid, nagu neile see kasulik oli ja sajandi teisel poolel polnud need enam kõige uuemad masinatüübid. Kuigi Venemaal oli valmistatud andekate vene leidurite poolt juba sajandi esimesel poolel palju täiuslikumaid tekstiiltööstuse masinaid, ei suudetud neid ühelt poolt kodumaise masinatööstuse nõrga arenemise tõttu vajalikult toota ning teiselt poolt Knoopi-taolised välisfirmade esindajad tegid kõik, et pidurdada kodumaise masinatööstuse arengut.

Koondades oma kontrolli alla tohutuid kapitale suutis Knoop 1850-is aastais asuda puuvillatöötlemise hiigelettevõtte organiseerimisele, mis pidi talle võimaldama tugevdada veelgi oma positsiooni Venemaa puuvillatööstuses. Tulevase hiigelvabriku asukohaks valiti Narva, mis, nagu eespool rõhutatud, omas võimsa energia-allika, oli pealinna vahetus läheduses ning mille tagamaa võimaldas kasutada odavat vabapalgalist tööjõudu.

1856.a. osteti Knoopi poolt Narvas Kreenholmi saar. Tegelik aktsiaseltsi asutamine toimus lõplikult aga alles 1857.a. Knoopi kaasaktsionärideks olid peamiselt Moskva suurkaupmehed, nagu Kuzma Soldatenkov, vennad Hljudovid j.t. Aktsiaseltsi asutajate seas oli ka üks inglane - R. Barlow, kes esindas inglise firmade ja kapitali huve. Ettevõtte põhikapital moodustas 2 miljonit kuld-rubla (veerand kogu tol aastal asutatud aktsiaseltside põhikapitalist Venemaal!) ning 1857.a. juulis kinnitatud põhikirja alusel jagati see 400 osataheks á 5000 rubla. Uuele ettevõttele teigi ka valitus soodustusi, vabastades näiteks vabriku 10 aastaks 1. gildi kaubatunnistuse võtmisest.

21) ENSV TA Ajaloomuuseumi kogudest.

Juba enne põhikirja kinnitamist algas ulatuslik ehitustegevus. 30. aprillil 1857.a. pandi nurgakivi vabriku peakorpusele ning 10. oktoobril 1858.a. rakendati ketruosakonnas esimesed värtnad tööle. 1859.a. augustis alustas tööd ka kudumisvabrik. Esialgu oli ketrusvabriku jõuallikaks 2 vesiratast á 360 HP ja kudumisvabrikul 1 vesiratas 180 HP võimsusega. 1868. ja 1869.a. asendati need ajakohasemate veeturbiinidega kokku ca 2200 HP võimsusega.

Ketrusvabrikus rakendati 1858.a. tööle 1416 värtnat, millede arv aasta-aastalt tõustes ulatus 1872.a. juba 138544-ni. Kudumisvabrik alustas tööd 516 teljega, millede arv 1872.a. tõusis 1640-ni. 1862.a. seati üles 2 suure tootlikkusega revolvertelge ning samal aastakümnel rakendati tööle ka esimesed Žakard-teljed.²²⁾

Tooraine toodi vabrikusse mereteed kaudu. Nii külastas näiteks Narva sadamat 1870.a. 190 laeva, mille lasti koguväärtus ulatus 3756896 rublani.²³⁾ Talvekuudel toodi puuvill Liibavi kaudu mööda maanteed, peale Peterburi-Paldiski raudtee valmimist 1870.a. aga läbi Tallinna. Vabrik kasutas peamiselt ameerika puuvilla. 1872.a. töödeldud 31921 puuvillapallist oli 15628 Põhja-Ameerikast, 14838 Lõuna-Ameerikast ja 1455 Egiptusest.²⁴⁾

Vabriku toodanguks oli puuvillakedrus - lõng ja puuvillaniit ning valmistootena mitmesugused puuvillakangad, esmajoones odavad mitkalisordid. Puuvillase lõnga toodang kasvas esimese aasta (tegelikult oli esimene täielik aasta 1859.a.) 622851 kg-lt 4052508 kg-ni 1872.a. Samal ajavahemikul kasvas puuvillase riide toodang 3090059 m-lt (1860.a.) 16351325 m-le (1872.a.).²⁵⁾ Oma toodangu suuruselt oli Kreenholmi manufaktuur esikohal Venemaa tekstiilvabrikute seas. Kui 1860-is aastais Venemaa teistes kubermangudes oli ühe tekstiilvabriku keskmiseks toodanguks 11,4 tuhat puuda kedrust ja 36,4 tuhat tükki kangast, siis Kreenholmis olid need arvud vastavalt 213,8 puuda kedrust ja 109,3 tuhat

²²⁾ Kränholm, lk.

²³⁾ Petrov, lk. 493.

²⁴⁾ Kränholm, lk. 57.

²⁵⁾ Samas, lk. 61 ja 64.

tükki kangast.²⁶⁾ Seega Kreenholmi manufaktuur oli nii oma siseseadelt kui ka toodangult suurimaks puuvillatööstuse ettevõtteks Venemaal.

Tohutu põhikapital ning edukalt arenev tegevus võimaldasid vabrikumanikel teostada suhteliselt kiiresti vabriku tunduvalt laiendamist. 1870.a. valmis Kreenholmi saarel uus ketrusvabrik ning 1872.a. omandas vabrik jõe vasakul kaldal asuva nn. Georgi saare, kus kohe alustati kanali ehitamist vastaskaldale püstitada kavatsetava Joala vabriku jaoks. Paarikümne aasta jooksul omandas manufaktuur jõe vasakpoolisel kaldal asuvad maa-alad, kus paiknesid laod, administratiivhooned ja elamud töölistele.

Vaatamata pingelisele vabriku laiendamisele andis ettevõtte suuri kasumeid. Aktsionäride dividend tõusis mõnedel aastatel kuni 35%. Sellise tohutu kasumi tekkimine, vaatamata vabriku pidevale suurendamisele, sai toimuda järelilikult eelkõige tööliste ranga ekspluateerimise tulemusena. "Kõik ekspluateerimisvõtted, mida kasutatakse kõigi kapitalistide poolt kõigis tööstusharudes ja millede all kannatab kogu Venemaa töölisrahvastik, kogunevad siin, vabrikus, ühtekokku, tugevnevad, muutuvad alaliseks reegliks, levivad kõigile töö ja töölise elu külgedele ning loovad terve korra, terve süsteemi töölistest mahlade väljapigistamiseks kapitali poolt."²⁷⁾ Need Lenini sõnad on eriti kohased Kreenholmi hiigelvabriku mitmetuhandeliikmelise töölishulga tõelise olukorra iseloomustamiseks.

²⁶⁾ Hromov, lk.187.

²⁷⁾ Lenin, Teosed, 2.k., lk.86.

Töölise olukord Kreenholmi
manufaktuuris.

Oma asutamisaastaist peale koondas Kreenholmi vabrik tolle aja kohta hiigelsuuri töölishulki. Vabriku massiivsete korpuste ja kanalite ehitamine, mis teostati äärmiselt lühikese ajaga, nõudis kõigepealt mitmete sadade ehitustöölise koondamist ehitusperioodil. Vabriku käikulaskmisega kasutas vabrik tuhandete töölise tööjõudu. 1866.a. töötas ketrus- ja kudumisvabrikus kokku üle 2550 töölise. 1872.a. töötas vabrikus juba 4644 töölise, kellele lisandus veel vabriku ehitustel töötavad umbes 800 ehitustöölise. Kui siia lisada veel töölise perekonnaliikmed ja kaudselt vabrikuga seotud elanikud, siis ulatub see arv ligi 8000 inimeseni. Vastavalt sellele suurenes ka Narva elanike arv, mis kasvas sajandi alguse 6000 elanikult sajandi lõpuks 35000 elanikuni. See kapitalismile eriti iseloomulik linnaelanike kiire arvuline kasvamine saavutas Balti kubermangudes teiste Venemaa kubermangudega võrreldes suurima ulatuse. Kui 1863.a. oli linnaelanike protsent 11,5, siis 1897.a. see moodustas juba 25,3%. Sellest tulenevalt oli rahvaarvu suurenemine maal Balti kubermangudes üle Venemaa kõige madalam (11 %), seevastu rahvaarvu suurenemine linnades 188 %-ga oli aga suurim kogu Venemaal ning toimus järelikult külakehvistu siirdumisega linnadesse.²⁸⁾

Kreenholmi töölise põhimassi moodustasid Eesti- ja Liivimaa talupojad. 1872.a. oli töölise koguarvust (4644) 3244 eestlast (70 %), kuna venelasi oli 1400. Eestlaste selline ülekaal on seletatav eelkõige sellega, et siinseilt aladelt osutus võimalikuks saada odavat tööjõudu juba enne 1861.a. reformi Venemaal. Teiseks tolleaegne suurim tööstuskeskus Peterburi tõmbas endasse kõigepealt ümbruskonna vene rahvusest töölised, kes eelistasid tööle minna pealinna, mitte aga Narva, kus oli arenenud peaaesjalikult ainult tekstiiltööstus.

²⁸⁾ Lenin, Teosed, 3.k., lk.473.

Selline suurte töölisklasside koondumine ühte tööstuskeskusse põhjustas suuri muudatusi alles hiljutiste talupoegade olemuses ja teadvuses. "Mehhaniseeritud suurtööstus viib selle ümberkujundamise lõpule, ... loob ... elanikkonna erilise klassi, kes on vanale talurahvale täiesti võõras, kes erineb temast teissuguselt elukorralt, perekondlike suhete teissuguselt struktuurilt, nii aineliste kui vaimsete tarvete kõrgemalt tasemelt."²⁹⁾ Selleks uueks ühiskondlikuks klassiks oli tööstusproletariaat, kelle intensiivne formeerumine toimus Venemaal just möödunud sajandi 60-80-is aastais ja kelle üheks osaks oli ka hiljutiasutatud Kreenholmi manufaktuuri enam kui 5000-liikmeline töölispere.

Kuid koos uue klassi kujunemisega ilmuvad ka kõik kapitalistlikule süsteemile omased eksploateerimisvormid, mis just suurtööstuse algperioodil võtavad kõige drastilisema kuju. "Mehhaniseeritud suurtööstuses kaovad kõik need pidurid; ühiskondlikud vastuolude äärmused saavutavad kõrgema arenemisastme. Kõik kapitalismi sünged küljed nagu kontsentreeruksid ühte: masin annab teatavasti hiiglatõuke tööpäeva ülemäärasele pikene misele; tootmisse lülitatakse naised ja lapsed; tekib (ja vabrikutööstuse tingimustes peabki tekkima) töötute reservarmee."³⁰⁾ Kõik need Lenini poolt teravalt esiletoodud küljed ilmnevad täies selgusega ka Kreenholmi manufaktuuris, olles, nagu seda näeme allpool, töölise väljaastumise otseseks põhjustajaks.

Tööpäeva pikkus, mis kegu tolleaegses Venemaa tööstuses oli keskmiselt 12-14 tundi, oli ka Kreenholmis 14 tundi 5 minutit. Töö algas hommikul kell 5, kella 12 kuni 12.55 oli lõuna ning töö lõpp oli õhtul kell 8. Seega tööline pidi tõusma hommikul kella 4 paiku, kuna tööliselamud asusid vabrikust küllaltki kaugel. Õhtul peale töö lõppu ei pääsenud töölised takistusteta vabrikust minema: saarelt kaldale viiva ainsa silla ees toimus töölise läbiotsimine, mis kestis harilikult kümnekond minutit, nii et tööline jõudis koju alles kella 9 paiku. võtame

²⁹⁾ Lenin, Teosed, 3.k., lk. 458.

³⁰⁾ Samas, lk. 457.

veel maha pesemise- ja söögiaja ning näeme, et töölisele jäi puhkuseks ainult kõige enam 6 tundi. On loomulik, et see mõjus äärmiselt kurnavalt tööliste tervisele. kui siia lisada veel ebasanitaarsed, ilma ventilatsioonita tööruumid, aegaviitev läbiotsimine sillal, kus eriti talvel vabrikuruumidest tulevad higised töölised pidid seisma lõikava tuule käes, siis on selge, milline tööliste tervisele laostav olukord valitses selles Euroopa suurimas puuvillatööstuses. Sellega on seletatav, miks 1872.a. suvel puhkenud koolerataud nõudis niipalju ohvreid Kreenholmi tööliste hulgast.

Tööliste elamistingimused Kreenholmis olid täielikus vastavuses kogu nende raske eluga. Jõe vasakule kaldale ehitas vabrikuvallitsus 11 kasarmut, neist enamik puust, sest kuni 1864.a. seisis Narva veel kindluste nimekirjas, mistõttu oli keelatud kivihoonete püstitamise kindlusest $1\frac{3}{4}$ km kaugusele. Puubarakkides (nr. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9 ja 11) oli igas 60-72 tuba, kivikasarmuis (nr. 5 ja 10) aga 88 tuba, kusjuures köögid olid ühised ja paigutatud maju läbivaisse koridoridesse. Ühte kasarmusse oli kokku surutud keskmiselt kuni 350 inimest, seega ühes toas vähemalt 6 inimest, tihti aga enamgi. Sellise numbri (s.t. toa) eest tuli tasuda üüri kuus 75 kopikast kuni 1 rbl. 25 kop., talvekuudel aga küttekuludeks veel 50 kop. lisa. Võttes sellist kõrget üüri (mida isegi vallitsuse komisjon tunnistas), sai vabrikuvallitsus neist üürikasarmuist suurt kasu. Kasarmud polnud neile mitte oma vabriku tööliste majutamiseks, vaid eelkõige äriobjektiks, lisa tuluallikaks. Vallitsuse komisjoni tagasihoidliku arvestuse järgi ulatus puhaskasu igast kasarmust kuni $6\frac{1}{4}$ %-ni³¹⁾, mis tegelikult aga kindlasti veelgi suurem oli, sest kasarmute korrashoiule kulutas vabrikuvallitsus kõige minimaalsemaid summasid.

Veelgi halvemad olid tööliste korteriolud naabruses asuvas mõisnik Kramerile kuuluvas üürikasarmuis, mis olid ümber ehitatud endistest loomalaudadest ja hobusetallidest. Siin oli paljudesse tubadesse tuubitud kuni 20 elanikku, mistõttu seal ka sanitaarolud olid veelgi halvemad kui vabrikukasarmuis. See

³¹⁾ Töölisliikumine Venemaal, lk. 376.

elamute ebasanitaarne olukord oli üheks põhjuseks, miks 1872.a. suvel puhkenud koolerataud just Kreenholmis nõudis palju inimesid, samal ajal kui jõe vastaskaldal asuvas Stieglitzi vabrikus suudeti taudile peagi piir panna. 17

Töölise palgatingimused Kreenholmis vastasid peajoontes ülevenemaalistele palgamääradele. Ketrusvabrikus kõikus töötasu olenevalt töö iseloomust meestöölistel 9 rublast kuni 30 rublani, naistöölistel $6\frac{1}{2}$ - 14 rublani, lastel $3\frac{1}{2}$ - $8\frac{1}{2}$ rublani. Seejuures kõrgemat töötasu (25 - 30 rubla) said käsipressidel töötavad töölised, arvult 16 ja ketravad kuni 200 töölist. Kudumisvabrikus kõikus töötasu meestel $7\frac{1}{2}$ - 45 rublani, naistel $7\frac{1}{2}$ - 18 rublani ja lastel 4 - 7 rublani. Suurim töötasu oli lihtijail (35 - 45 rubla), keda oli ainult 15 töölist. 900 kangru töötasu, mis arvestati tükitöö alusel, ulatus kuni 18 rublani. Prakeerijad (arvult 24 töölist) said 18 - 23 rubla. Seega üle 20-rublalist töötasu sai vabriku 4,5 tuhandest töölisest ainult umbes 250 töölist. Kui siia lisada veel 900 kangrut, kellede töötasu ulatus kuni 18 rublani, siis näeme, et enam-vähem inimväärset töötasu sai ainult $\frac{1}{4}$ kogu vabriku tööliskonnast, neistki enamuses kudumisvabriku töölised.

Kuid ülaltoodud andmed palganormide kohta ei anna aga tegelikku pilti töölise töelise töötasust Kreenholmi manufaktuuris, kus vabrikuomanike poolt oli kasutusele võetud ulatuslik trahvide süsteem. Trahvide näol võtsid vabrikuomanikud töölistelt tagasi tohutud rahasummad, vähendades seega tunduvalt eriti väiksemapalgaliste töölise niigi väikest töötasu. Kuigi "trahvide otstarve, - nagu rõhutab Lenin, ei ole tasuda kahju eest, vaid luua distsipliini, s.o. töölise allumine peremehele, sunnida töölised täitma peremehe käsku ja kuulama tema sõna töö ajal",³²⁾ olid need siiski Kreenholmi manufaktuuris vabrikuvallitsusele ka suureks tuluallikaks, ulatudes vallitsuse komisjoni andmeil 600 - 900 rublani kuus. Tõsi, osa trahvirahadest maksti preemiana trahvide määrajaile - meistreile ja töölisvanemaile, ent sellele vaatamata olid vabriku sissetulekud trahvidest küllaltki suured.

³²⁾ Lenin, Teosed, 2.k., lk.20.

Vabriku sisekorramääruse järgi võidi trahve ja mahaarvestusi palgast teha kõige mitmesugustematel põhjustel alustades halvast tööst, masinaosade lõhkumisest kuni mitteõigeaegse lahkumiseni vabrikust. Olulisim on aga fakt, et trahvimäärad polnud kindlaks määratud, või kui mõnel juhul olidki, siis ei peetud neist kinni. Nii tuli ühe ja sama masinaosa purunemisel töölisel tasuda kord 20 kop., kord 40 kop., kusjuures see ületas tegeliku masinaosa väärtuse mitmekordselt. Tööraamatu määruse § 3 nägi ette tööraamatust esilehe väljarebimise eest trahvi 20 kop., ent näiteks noorelt tööliselt H. Vilmanilt võeti selle eest trahvi tervelt 5 rubla. ³³⁾

Trahvimine oli niivõrd massiline, et ka paremail töolistel oli igakuine mahaarvamine palgast harilik nähe. Nii kangur Prokofi Iljinil oli mahaarvamisi palgast 1870.a. septembrist kuni 1872.a. aprillini, mil ta vabrikus töötas, iga kuu, kusjuures trahvide summa 20 kuu jooksul tõusis 47 rbl. 25 kop., mis tegi kogu töötasust (288 rbl. 87 kop.) üle 16 %. Suurim temalt võetud trahvisumma oli 1872.a. veebruaris - 9 rbl. 25 kop., töötasu oli aga samal ajal 14 rbl. 40 kop., seega mahaarvestus palgast 64 %. ³⁴⁾

1871.a. jooksul määrati ketrusvabrikus trahve 5699 korral kokku 3052 rbl. 27 kop. ulatuses, kudumisvabrikus ainult 1872.a. juulikuus 519 rbl. 47 kop. Kogu vabrikus keskmiselt kuus määratud trahvirahade summa ei langenud kunagi alla 600 rubla. ³⁵⁾

Neist trahvisummadest läks osa trahvide määrajate taskusse. Sisekorramääruse § 24 järgi pidid kogutavad trahvirahad minema nende isikute premeerimiseks, kes "täitsid korralikult oma kohustusi manufaktuuri hüvanguks." On selge, et sellisteks isikuteks olid kõigepealt vabrikuvalitsuse käsilased töölisvanemate, meistrite ja vabrikupolitseinike näol, kes samaaegselt olid ka trahvide määrajad ning seetõttu otseselt huvitatud trahvisummade suurusest. Selline piiramatu omavolitsemine lasus raske koormana tööliste õlgadel, mistõttu ka 1872.a. streigis oli tööliste protesti peasisuks kõigepealt võitlus ebaõiglase trahvisüsteemi vastu. Ja kuna trahvid, nagu rõhutab Lenin, olid töö-

³³⁾ Töölisliikumine Venemaal, lk. 393.

³⁴⁾ Samas, lk. 392.

³⁵⁾ Samas, lk. 393-394.

liste allutamiseks peremehe tahtele, siis järelikult ka Kreenholmi tööliste võitluse teravik oli suunatud just selle täieliku alistumise likvideerimiseks, vabrikuvalituse võimu piiramiseks tööliste üle. Selles peitub Kreenholmi streigi tõelise olemuse üks põhilisi jooni, mistõttu selle küsimuse juurde tuleme veel tagasi.

Tekstiiltööstus oli tööstusharu, kus kõige laialdasemalt rakendati naiste ja laste tööjõudu. See osutus võimalikuks tekstiiltööstuse masinate oma aja kohta kõrgeast automaatsuse astmest, mis võimaldas nende käsitlemist ilma suuremate tehniliste teadmisteta tööliste poolt. Samaaegselt naiste ja laste töö, nagu see on iseloomulik kapitalistlikule ühiskonnale, loeti vähemtasutavaks, kuigi nad teostasid sageli samu tööprotsesse, mis mehedki. Ja see oligi põhjuseks, miks vabrikandid rakendasid naiste ja laste tööjõudu. Nii oli Kreenholmis 1872.a. üldisest tööliste arvust (4644) 1318 naist ja 1168 alaealist, seega kokku 54 %. Seejuures naiste töötasu oli näiteks ketrusvabrikus ropsimistöodel 3 rubla võrra väiksem meeste töötasust, kraasimistöodel laste töötasu $4\frac{1}{2}$ rubla võrra väiksem meeste töötasust. Ainult kudumisvabrikus oli telgedel töötavail nais- ja meestöolistel töötasu enam-vähem võrdne, kuna siin toimus arvestus tükitöö alusel.

Eriti raske ja väljakannatamatu oli Kreenholmis laste olukord. 1864.a. saavutas vabrikuvalitsus kokkuleppe keiserliku (!) kasvatusmajaga, kes varustas vabrikut odava tööjõuga vanemate laste hulgast. Vassili Gerassimov oma mälestustes annab vaustava kirjelduse selliste kasvandike olukorrast Kreenholmis.

Gerassimov saabus Narva koos 400 saatusekaaslasega, neist 200 poissi ja 200 tüdrukut, kes suunati kohe tööle vabrikusse. Töötades vaatermasinail, tuli 11-12-aastastel lastel seista 14 tundi päevas ühel jalal, kuna teine jalg tuli abiks võtta keha tasakaalus hoidmiseks. Laste toit oli vilets. Igapäevaseks söögiks oli kapsasupp tükikese loomalihaga. Putru anti ainult laupäeviti. Eriti rasked olid aga laste toitlusolud suvel, sest

kapsad olid mädanenud, liha roiskunud, leib hallitanud. Tihti keedeti toitu täiesti kõlbmatuist produktidest. Gerassimov justustab, kuidas kord oli keedetud suppi ussitanud hernestest. Kuigi töölised tõstsid protesti, jäi see täiesti tagajärjetuks.

Lapsi peksti vabrikus halastamatult. Iga väiksema eksituse eest karistati neid peksuga, hävitades lapsi sõna otseses mõttes füüsiliselt. Gerassimov nägi ise, kuidas üks meistriabi peksis üht tütarlast nii, et see väidi haiglasse, kus ta järgmisel päeval suri,

Täielikuks mõnitamiseks vabrikuomanike poolt oli laste sunduslik õppus koolis peale 14-tunnilist väsitavat tööpäeva. Raskest tööst täielikult kurnatud lapsed pidid koolis vaevlema veel 3 tundi, peksuähvardusel õppima lugema ja kirjutama. On arusaadav, et selline õppus polnud mitte laste teadmiste rikastamine, vaid nende piinamine. Isegi valitsuse komisjon oli sunnitud 1872.a. tunnistama, et "väsinud näod ja nõrk hää! tõendavad selgelt füüsilisest kurnatusest, mille juures järelilikult ei saa oodata ka vaimset tegevust." ³⁶⁾ Õpilased, kes koolis olid õppinud juba mitmeid aastaid, ei tundnud kõige algelisemaid matemaatikatehteid. Kõigile lisaks pidid lapsed tasuma veel sellise "õpetamise" eest 20 kop. kuus.

Laste töötasu oli madal, kõikudes $3\frac{1}{2}$ - $8\frac{1}{2}$ rubla vahel. Seejuures aga kasvatusmaja kasvandike ülalpidamise eest, mis seisnes eespoolmärgitud halvas toidus, magamiskohas täistuubitud vabrikukasarmuis ja ühes vahetuses pesus, võttis vabrikuvalitsus kuni 6 rbl. 50 kop. kuus. Seega enamik kasvandikke jäi iga kuu vabrikule võlgu kuni oma täisealiseks saamiseni, mistõttu nad ei saanud ka siis vabrikust lahkuda, vaid pidid kaua aega tasuma oma võlga, olles sõna otseses mõttes võlaorjuses.

Peale keiserliku kasvatusmaja kasvandike töötas vabrikus hulgaliselt ka kohalike tööliste lapsi, keda vabrikuvalitsus sunniviisiliselt tööle värbas. See kapitalismile iseloomulik nähtus oli omane kogu Venemaa tekstiiltööstusele. Moskva kuber-

³⁶⁾ Töölisliikumine Venemaal, lk. 373.

mangus teostatud statistika 1879.-1885.a. näitas, et 64 % töölistest asusid tööle vabrikusse alaealiselt. Statistik Erisman tegi sellest järelduse, et "meie manufaktuuride ketrus- ja kudemisosakonnad töötasid välja tõelise vabrikutöölise tüübi, kes sageli sündides vabrikus, kasvades üles vabrikukasarmuis, varastes aastates sattudes töölisena vabrikutöökoddedesse ja mitte millekski muuks peale vabriku töö pole kohane." 37) Analoogiline oli olukord ka Kreenholmi manufaktuuris, kus samuti oli kujunemas see uus vabrikutöölise tüüp - tõeline proletaarlane.

Vaatamata laste tohutult raskele olukorrale, naiste töö laialdasele rakendamisele, olid sellel ka oma progressiivsed tagajärjed. Seniilmunud käsitlused meie töölisliikumise alg-aastaist pole seda aga vajalikul määral esile toonud. Kogu aeg rõhutatakse ainult naiste ja laste, eriti viimaste, väljakannatamatut olukorda, maalitakse drastilisi pilte, ent ei nähta selle tõelist olemust, tema ajaloolist tähtsust. Siin ei tohi unustada Lenini suurepärase hinnangut naiste ja laste töö kohta:

"Rääkides sellest, et vabrik kujundab ümber elanikkonna elutingimused, tuleb eriti tähendada, et naiste ja alaealiste tootmistöösse lülitamine on põhiliselt progressiivne nähtus. Pole kahtlust, et kapitalistlik vabrik asetab need töötava rahva kategooriad eriti raskesse olukorda, et nende suhtes tööpäeva lühendamine ja reguleerimine, tervislike töötingimuste tagamine jne. on eriti vajalik, kuid püüded naiste ja alaealiste töötamist tööstuses täiesti keelata või toetada, seda patriarhaalset olukorda, mis tegi säärase töötamise võimatuks, oleksid reaktsioonilised ning utoopilised. Kaotades nende elanikkonna kategooriate patriarhaalse kinnisuse, kes varem koduste, perekondlike suhete kitsast ringist ei väljunud; tõmmates nad kaasa otsesele osavõtule ühiskondlikust tootmisest edendab mehhaniseeritud suurtööstus nende arenemist, tõstab nende iseseisvust, s.o. loob sellised elutingimused, mis seisavad kapitalismieelsete suhetepat-

37) Töölisliikumine Venemaal, lk. 26.

riarhaalsest liikumatusest võrratult kõrgemal." 38)

Mehhaniseeritud suurtööstus pani aluse naise vabastamisele mehe vägivalla alt, muutis ta samasuguseks oma tööjõudu müüvaks proletaarlaseks, kelle arusaamised avardusid, huvide ring laienes. Naine hakkas muutuma senisest kodusest tööorjast ühiskondlikult töötavaks ja ka mõtlevaks tööliseks. Ka laste varasel töölerakendamisel olid samad tagajärjed. Astudes varakult tööliskollektiivi, tunnetas laps varakult oma klassikuuluvust, tema teadvus kujunes proletaarsete klassivõitluse lakkamatus käigus. Sellistest lastest, kelle tervis pidas vastu kurnavale tööle, kasvasid tõelised töölisklassi võitlejad. Ilmekaks tõendiks on sellest V. Gerassimovi elukäik, kellest hiljem kujunes üks silmapaistvaid töölisliikumise tegelasi Venemaal.

Ülaltoodust lähtudes tuleb meil hinnata ka naiste ja laste töö kasutamist ja nende olukorda Kreenholmi manufaktuuris.

Isegi tolleaegse tsaari-Venemaa tingimustes oli Kreenholmi tööliste õiguslik seisukord täiesti ebaharilik. Manufaktuuris kehtis ametlikult kinnitamata ja seega ka seaduslikku jõudu mitteomav politseimäärustik, mille alusel vabrikuvälitsus omas täieliku sõltumatuse tööliste suhtes politseivõimu teostamisel. 1857.a. politseimäärustik võimaldas tööliste karistamist suuremal määral, kui see oli ametlikus seadusandluses ette nähtud. Kui näiteks riigivõimu esindaja haagikohtunik võis töölisi trahvida mitte üle 12 rubla, siis Kreenholmi vabrikupolitsei võis seda teha kuni 18 rubla suuruses summas. Kui haagikohtunik võis määrata peksukaristust 30 vitsahoobini, siis Kreenholmis võidi tööliisele anda kuni 50 vitsahoopi (tegelikkuses anti aga veelgi rohkem).

Veelgi halvem oli olukord seepärast, et vabrikupolitsei poolt määratud karistustele võis tööline edasi apelleerida vabrikuvälitsusele, mistõttu töölisel polnud lootust sellest mingeid tulemusi. Haagikohtunik aga asus Jõhvis, millega töölistel puudus praktiliselt igasugune võimalus otsida kaitset riigivõimu

38) Lenin, Teosed, 3.k., lk.458-459.

esindajailt. Seega Kreenholmi manufaktuuris oli vabrikuvalitsuse kätte koondatud kogu võimutäius tööliste üle, kes sõltusid täielikult vabrikuomanike meelevallast. Isegi valitsuse komisjon oli 1872.a. sunnitud tegema järelduse, et Kreenholmi politseimäärustik oli üheks streigi tekkimise põhjuseks 1872.a.

Kokku võttes tuleb rõhutada, et tööliste olukord Kreenholmi manufaktuuris oli isegi tolelaegseis tingimustes äärmiselt raske. Pikk, tööpäev, ebasanitaarsed elamistingimused, alaealiste julm väljakurnamine, tohutud trahvid ja õiguslikult täielik sõltumine vabrikuomanike meelevallast muutsid tööliis-hulgad peremeestele sunniviisiliselt alistatud tööorjadeks. "See alistumine on progressiivne võrreldes teisega - hoolimata kõigist töötaja rõhumise, väljasuremise, metsistumise, naiste ja laste organismi vigastamise jne. koledustest - sellepärast, et ta äratab tööliste mõtte, muudab tumma ja ebamäärase rahulolematuse teadlikuks protestiks, muudab killustatud, väikse, mõttetut mässu organiseeritud klassivõitluseks kogu töörahva vabastamise eest, võitluseks, mis ammutab oma jõu selle suurkapitalismi olemasolust tingimustest endist ja võib seepärast tingimata loota kindlale edule." 39)

See Lenini iseloomustus vabrikutööliste olukorrast on täielikult paikapidav ka Kreenholmi tööliste kohta. Vabrikuomanike ja nende käsilaste piiramatu omavoli sisendas Kreenholmi töölistes rahulolematuse, mis aegamööda hakkas kujunema teadlikuks protestiks, äratas tööliis-hulgad aktiivsele võitlusele oma rõhujate vastu. Suhteliselt lühikese ajaga - 15 aasta jooksul jõudis see rahulolematuse Kreenholmi proletariaadi hulgas sellisele astmele, et piisas välisest tõukest avaliku võitluse puhkemiseks. Selliseks väliseks ajendiks kujunes 1872.a. juulis puhkenud koolera-
taud Narvas, mis eriti levis Kreenholmi tööliste seas. Kasutades taudiga kaasnenud ehitustööliste kokkupõrget vabrikuvalitsusega, alustasid võitlust ka vabrikutöölised, mis peagi laienes suurstreigiks, millist polnud Venemaa veel näinud.

39) Lenin, Teosed, 1.k., lk.208-209.

Streigi puhkemine ja käik.

1872.a. juunis puhkes Narvas Stieglitzi vabrikus koolera-
taud, millele seal aga peagi suudeti piir panna. Juulis oli aga
taud edasi kandunud jõe vastaskaldale Kreenholmi manufaktuuri,
kus koolera sealsete võimatute sanitaarsete olude tulemusena
kiiresti levis. Olukord muutus niivõrd ähvardavaks, et Eesti-
maa kubermanguvalitsus oli sunnitud saatma Narva oma arstliku
inspektori, kes aga esialgu püüdis vabrikuvallitsuse mõjul töö-
list olukorda varjata. Inspektor Falk tegi katsed peasüü veere-
tada mõisnik Kramerit üürikasarmude ebasanitaarsele olukorrale,
kuna aga vabriku majades leidis olukorra olevat kõigiti rahulda-
va. Ka haigestumiste ja surnute arvu püüdis ta vähendada ning
alles 1873.a. jaanuaris teatas kuberneril nõudel enam-vähem usu-
tava arvu, mille järgi koolerasse suri üldse 334 Kreenholmi töö-
list.⁴⁰⁾ Gerassimov oma mälestustes väidab, et iga päev suri 40 -
50 inimest⁴¹⁾, mis aga tundub liialdusena, sest siis oleks pida-
nud surnute arv ulatuma ligi tuhandeni. Haigete kohtlemine oli
vabrikus ebainimlik. Esines juhtumeid, kus alles elavaid haigeid
viidi surnukambriisse, täistuubitud vabrikukasarmude magasid ter-
ved kõrvuti surevate haigetega, sest kõiki haigeid ei viidud
üldse haiglasse. Selline olukord tekitas töelistes loomulikult
härmist meelepaha.

Esimestena astusid välja uue kanali ehitusel töötavad töö-
lised, kes 9.augustil pöördusid vabrikuvallitsuse poole palvega
lubada neil lahkuda töölt kuni taudi vaibumiseni, sest vabrikus
levisid kuuldused mürgitatud joogiveest.⁴²⁾ Saades arvatavasti
vabrikuvallitsuselt eitava vastuse, siirdus osa neist (kuberneril
andmeil 120, vallitsuse komisjoni andmeil 20) Narva sandarmikor-
puse ohvitseri major Andrejanovi juurde samasuguse teatega, li-

40) RAK, f.29, n.2, t.562, lk.413.

41) Gerassimov, lk.18.

42) Revalsche Zeitung, 1872, nr.206.

sades, et ka mõnisada vabrikutöölisi kavatses jätta koolera kartusel töö. Ka Andrejanov ei lubanud neil ilma vabrikuvalitsuse loata lahkuda töölt. Järgmisel päeval enamus ehitustöölisi lahkus siiski Kreenholmist, kuigi nad ei saanud ei passe ega lõpuarvet.

Samaaegselt vabriku direktor Kolbe lasi avada vabrikus kõik aknad ruumide õhutamiseks. Tekkinud tõmbetuul oli aga veelgi hullem ning kangrud siirdusid Kolbe juurde nõudma akende sulgemist. Kolbe oli sunnitud järele andma, ent siis teatasid kangrud esmakordselt oma nõudmised "töötingimuste taastamiseks, mis olid vabriku asutamisaajal." ⁴³⁾ Esialgsed nõudmised olid arvata-vasti samad, millega Kreenholmi töölised järgnevas streigi käigus esinevad. Kolbe muidugi ei nõustunud, vaid palus nädala võrra oodata, kuni teatab vabriku peadirektoreile tööliste nõudmistest. See oli ilmselt mõeldud ajavõitmiseks, sest samal päeval astub Kolbe samme, mis tõendavad tema kavatsustest töölisi sundida sõnakuulmisele. Peale Andrejanovi on samal päeval sündmustest teadlik ka haagikohtunik parun Girard, kes saadab teate toimunust ka Eestimaa kubernerile.

Töölised jäid esialgu uskuma Kolbe lubadusi ning järgnevail päevadel jätkus töö vabrikus väliselt rahulikult. Kuid on kindel, et kangrute nõudmised leidsid elavat vastukaja kogu vabriku tööliste hulgas.

Esmaspäeval 14. augustil jätsid kangrud uuesti töö seisma ja siirdusid Kolbe juurde vastust nõudma. Kontori suurde saali kogunes kuni 500 töölisi. Ehmunud Kolbe ruttas kiiresti Andrejanovi juurde ja palus viimast koos sandarmitega tulla läbirääkimistest osa võtma. Kangrud valisid 10 esindajat, kelle kaudu anti edasi vabrikuvalitsusele tööliste nõudmised, mis olid kokku võetud 9 punktis:

1. Lõunavaheaeg pikendada tunnilt $1\frac{1}{2}$ tunnile.
2. Töö alguseks hommikul kella 5 asemel 5.30.
3. 50-arssinase kangatüki eest tasuda töölisele 40 kop.

⁴³⁾ Gerassimov, lk. 18.

4. Purunenud masinaosade eest arvestada töölise palgast maha nende tegelik väärtus.
5. Väikese toodangu eest mitte trahvida, vaid vabastada töölt.
6. Eemaldada vabrikust velsker Palkin.
7. Töölisvanem Peeter Säkk vgländada.
8. Mähaarvestamisi palgast mitte teha ilma töölise nõusolekuta.
9. Lastele võimaldada kooliskäimiseks rohkem aega.

Kangrute esindajad teatasid vabriku valitsejale, et kui nende nõudmisi kuni 19.augustini vastu ei võeta, siis töölised katkestavad töö.⁴⁴⁾

Nädal möödus rahulikult. Alles 18.augustil, kui töölised nägid, et vabrikuvalitus ei astu mingeid samme olukorra lahendamiseks, teatasid 12 kangrut, et kui järgmisel päeval direktorid kohale ei ilmu, siis kangrud lõpetavad töö.

19.augustil direktoreid ei tulnud, kuid saabus Peterburi sandarmivalitsuse ülem polkovnik Birin, kes kohapeal olukorraga tutvunud, sõitis edasi Tallinna Eestimaa kubernerile juurde, et tarvitusele võtta vajalikke abinõusid, kuna töölised olid kindlalt teatanud töö seiskamisest esmaspäeval 21.augustil. Olukord oli igatahes niivõrd ärev, et ka Kolbe saatis omalt poolt veel kubernerile telegrammi, milles avaldas kartust võimalike rahu- tuste tekkmise kohta.

Esmaspäeval, varahommikul kella 5 paiku saabus Eestimaa kuberner Kreenholmi. Vabrikus polnud töö alanud, sest direktoreid polnud ikka veel saabunud. Töölised, kellede hulgas olid seekord kangrute kõrval ka keträjad, kogunesid jällegi kontori juurde, kus kuberner oli sunnitud ise alustama töölistega läbirääkimisi. Kuberneril nõudel valisid töölised läbirääkimisteks 40 esindajat kangrute ja 20 keträjate hulgast, kes siirdusid kubernerile juurde kontori siseruumidesse. Ülejäänud mitmesajapealine töölishulk jäi ootama läbirääkimiste tulemusi. Seejuures tekkis töölistel kokkupõrge kuberneriga, kes tuli neid sun-

44) Töölisliikumine Venemaal, lk. 318.

dima tööle tagasi minema. Kubernereri käsk võeti vastu vile ja naeruga. Alles siis kui tulid saali tööliste poolt valitud esindajad, keda töölishulk kartis olevat areteeritud, läksid töölised viimaste soovitusel tööle tagasi. Kell 2 saabusid Peterburist lõpuks ka vabriku direktorid, kuid tegelikuks läbirääkimiste pidajaks vabrikuvalitsuse poolt jäi ikkagi direktor Kolbe.

Tööliste esindajad esitasid tööliste nõudmised vabrikuvalitsusele eraldi kangrute ja ketrajate osas. Seekord olid kangrute nõudmised kokku võetud 11 punktis, mille kohta koostati vastav akt läbirääkimiste lõpul mõlema poole esindajate allkirjadega. Igale tööliste nõudmisele märgiti juurde ka vabriku tehnilise direktori seisukoht.

Kangrute nõudmised ja Kolbe seisukohad olid järgmised:

1. Vabriku töö algusajaks hommikul määrata kella 5 asemel 5.30.

Kolbe nõustus sellega, kuid samas tegi paranduse, et turbiin pannakse tööle kell 5.15, kuid töölised, kes tulevad tööle 5.30 ei lange trahvi alla.

2. Senise 55 minuti asemel anda lõunaaajaks $1\frac{1}{2}$ tundi, kuna tööliselamud on niivõrd kaugel, et vähema ajaga töölised ei jõua lõunatamas käiagi.

Kolbe nõustus lõunaaega pikendama $1\frac{1}{4}$ tunnile.

3. 50-arssinase kangatüki valmistamise eest maksta töötasu 40 kop.

Sellega Kolbe ei nõustunud ja teatas, et ka edaspidi määratakse töötasu peterburi hindade alusel.

4. Masinaosade purunemise korral maha arvestada nende tegelik väärtus.

Nõudmine võeti direktorite poolt teadmiseks ja anti lubadus välja töötada uued hinnad 1. oktoobriks.

5. Väikese toodangu eest mitte trahvida, vaid anda lõpparve või eemaldada masinast.

Kolbe nõustus sellega juhul, kui iga tööline töötaks päevas mitte vähem kui 45 kop. eest.

6. Anda tõendid ajutise puudumise korral haiguse või mõnel muul põhjusel, mis on vajalikult põhjendatud.

Sellelega Kolbe nõustus.

7. Eemaldada haigalast velsker Palkin.

Sellelega Kolbe ei nõustunud.

8. Töölisvanem Peeter Säkk asendada ja tulevikus valida töölisvanemaid kogu vabriku tööliste poolt.

Kolbe nõustus, kuid kinnitamiseks esitada kolm kandidaati.

9. Laste eest, kes ei käi koolis, mitte teha mahaarvestusi palgast.

Kolbe sellelega ei nõustunud.

10. Mitte maha arvestada palgast 2 % haigla ja kiriku jaoks, kuna viimast juba mitu aastat pole.

Sellelega Kolbe nõustus.

11. Mitmesuguste seadusevastaste tegude pärast eemaldada vabrikust kirikuvanem Kaarel Säkk, töölised Gustav Brunes ja Kaarel Pikamäe.

Sellelega Kolbe jälle ei nõustunud, vaid käskis kaebuse nende peale esitada kehtiva korra järgi.

Ketrajate nõudmised olid väljendatud 6 punktis, milledest 3 (lõunaaja pikendamine, töö algusaja muutmine ja purunenud masinaosade eest nende tegeliku hinna võtmine) langesid ühte kangrute nõudmistega ning said vabrikuvalitsuse poolt ka samasuguse vastuse. Ülejäänud punktides nõudsid ketrajad töötasu suurendamist ja reguleerimist, mis aga Kolbe poolt lükati täielikult tagasi.

Aktidele kirjutasid alla kangrute nimel 20 eestlasest ja 20 venelasest töolist, ketrajate nimel 12 venelast ja 8 eestlast, mis tõendab ilmekalt, kuidas tööliste poolt valitud usaldusmehed esindasid võrdselt mõlemast rahvusest tööliste huve.

Aktide allakirjutamisega lõppesid läbirääkimised ning järgnevail päevadel töötas kogu vabrik. Uusi tööaegu ei kinnitatud, mistõttu tööliste rahulolematuse kasvab uuesti. 26. augustil major Andrejanov teatab, et töölised ootavad kannatamatult 28. augusti, kõneldes, et kui esmaspäeval ei kehtestata kokkuleppes

saavutatud järeleandmisi, siis teisipäeval nad katkestavad uuesti töö ja kogunevad nõupidamisele. Uute rahutuste kartusel jagabki vabrikuvalitsus uusi töökorralduse akte, mis pidi esmaspäeval kehtima hakkama. Sellega vabrikuvalitsusel läks korda tööliste uut väljjaastumist mõneks ajaks edasi lükata, aga mitte vältida. Rida tööliste põhilisi nõudmisi oli jäänud rahuldamata (trahvimäärad, tööliste poolt vihatud vabrikuvalitsuse käsilaste eemaldamine, töötasude tõstmine), mistõttu töölisel ei lugenud võitlust veel lõppenuks. Samal ajal ka vabrikuvalitsus, kes needki vähesed järeleandmised oli teinud tööliste otsesel survele, püüdis omakorda asuda pealetungile. Töölisvanem sakk võimutses vabrikus endiselt edasi.

Oli selge, et konflikt oli jäänud lahendamata. Töölisel polnud saavutanud oma õigustatud nõudmiste täitmist, mistõttu käärimine tööliste hulgas jätkus. Kuigi arhiivdokumendid valgustavad perioodi augusti lõpust kuni 8. septembrini väga puudulikult, on meil siiski põhjust oletada, et tööliste seas arutleti elavalt toimunud sündmusi. Dokumentides leiduvad üksikud märkused ja vihjed võimaldavad teha mõningaid tähtsaid järeldusi. Nii vabrikuvalitsuse poolt koostatud kurikuulsas Brunesi ja Pikamäe palvekirjas on tähelepanuvääriv märkus: "Me oleme võimelised ~~võimelised~~ töendama, et ülalmärgitud mässajad ⁴⁵⁾ kogunevad sageli trahtereis ja teistes kohtades, kus peavad nõu uutest korratustest." ⁴⁶⁾ Kuigi siin on tegemist küll sihiliku kaebusega, on siiski täiesti usutav, et töölisel pidasid nõu, kuidas võitlust jätkata. Seda tõendab ka Kreenholmi politseimeistri k.t. Olenini korraldus septembri lõpust kõigile trahteri- ja kõrtsipidajatele mitte lubada neis pidada tööliste koosolekuid, vastasel korral ähvardades trahteri sulgemisega. ⁴⁷⁾ Selline keeld tähendab, et tööliste k o o s o l e k u i d oli trahtereis ja kõrtsides, mis tollal olid ainsaiks kooskäimise

⁴⁵⁾ Jutt on Preismanist, Tammest, Maikallost ja teistest aktiivseist streigi juhtidest. P.S.

⁴⁶⁾ RAK, f.29, n. 2, t.560, lk. 242.

⁴⁷⁾ Samas, lk. 149.

kohtadeks töölistele, tõepoolest toimunud ja neil koosolekuil töölised ilmselt aruülesid toimuvaid sündmusi ja pidasid nõu, kuidas sundida vabrikuvallitsust järeleandmistele.

Vabrikuvallitsus omalt poolt püüdis aga tööliste vastupanu täielikult maha suruda. Selleks oli kõigepealt vaja kõrvaldada vabrikust tööliste aktiivsemad eestvedajad, vallandada neid Kolbe ei julgenud, sest see oleks olnud ajendiks uutele rahutustähe. Teine asi oleks aga olnud nende areteerimine vallitsusvõimude poolt, mis oleks ühtlasi mõjunud ähvardusena ka teistele töölistele, kes siis poleks julgenud astuda riigivõimu vastu. Ilmselt sellistel kaalutlustel koostataksegi Kolbe näpunäidetel "tööliste palvekirri vabriku administratsioonile". Eestimaa kubermangu prokuröri k.t. Želehhovski oma aruandes kohtuministeeriumile toob rea fakte, mis tõendavad ülalmainitud kirja vaieldamatut väljatöötamist Kolbe otsesel juhendamisel.⁴⁸⁾ Kirja "autoreiks" tehti vabrikuvallitsuse käsilased Brunes ja Pikamäe, kelle eemaldamist vabrikust olid töölised augustis nõudnud, ja kes pidid siis sellele koguma tööliste allkirju. Kiri ise oli kiidulauluks vabrikuvallitsusele ning selle peamiseks mõtteks oli seisukoht, et töolistel olevat Kreenholmis väga hea elu ja mingeid uuendusi polevat vaja. Töölised, kes nõuavad igasuguseid uuendusi, olevat mässajad ja neid tuleb vabrikust kui rahutuste tekitajaid eemaldada.⁴⁹⁾ Siinjuures on huvitav jälgida, kuidas vabrikuvallitsus püüdis tekitada lõhet eesti ja vene rahvusest tööliste seas, et sellega nõrgestada tööliste ühtsust ning lõplikult murda nende vastupanu. Nimelt olid streigi aktiivsemad osavõtjad esmajoonel eestlased. Palvekirjale, kus oli nõue streigi juhtide-eestlaste eemaldamiseks vabrikust, soovitas aga Kolbe koguda eeskätt venelastest tööliste allkirju. Nii Brunes ja Pikamäe kutsuvadki 9. septembril enamuses venelastest töölisi kõrtsi, lubades seal neile ette lugeda kirja ning kostitada väinaga. Kuid vene töölised ei lasknud end kaasa tõmmata alatusse mängu, vaid teatasid sellest tervele vabrikule, nii et õhtul kogunes trahteri juurde üle

⁴⁸⁾ Töölisliikumine Venemaal, lk. 347.

⁴⁹⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 242-246.

200 töölise ja just need, keda vabrikuvalitsuse käsilased ei soovinud seal näha. Seetõttu ka Brunesi ja Pikamäe keelduvad kokkutulnuile kirja ette lugemast ning tööliste meelte ärevaks muutumisel lähevad hoopis pakku vabriku majandusjuhataja Frey kontorisse. Tööliishulk eesotsas Preismani ja Tammeaga siirduvad neile sinna järele ning nõuab "kirjameeste" väljaandmist, põhjendades oma nõudmist sellega, et olid andnud kubernerile sõna pidada vabrikus korda, mida nüüd aga Brunesi ja Pikamäe rikuvad töölisi kokku kutsudes ja mingisugust kirja lugeda lubades. Frey keeldub ja suudab veenda töölisi laiali minema. Samaaegselt aga vabrikuvalitsus, kes selles enda poolt välja kutsutud vahejuhtumise näeb uusi rahutusi, astub kiiresti samme valitsusvõimude informeerimiseks ja ametiisikute kohalekutsumiseks. Vabrikupolitsei teatab asjast haagikohtunikule ja palub seda kohale sõita.

Töölised, kes vahejuhtumise näevad vabrikuvalitsuse katset tagasi astuda alles hiljuti tehtud järeleandmistest, valivad 10. septembri hommikul endi seast 6 esindajat, kes saadetakse Narva major Andrejanovi juurde ja seal teatavad, et soovivad siirduda kubernerile juurde ning paluda seda alustada juurdlust Brunesi ja Pikamäe tegevuse kohta, kes tekitab vabrikus segadusi. Nendeks tööliste esindajaks olid just aktiivsemad augustisündmustest osavõtjad V. Preisman, J. Tamm, M. Mühlberg, F. Maler, A. Adoson ja J. Valdenbach. Andrejanov käsib neil pöörduda haagikohtuniku poole, kes vahepeal oli saabunud Kreenholmi. Haagikohtunik aga, kellele vabrikuvalitsus oli eelmise õhtu sündmuste peasüüdlastena üles andnud just ülalnimetatud töölised, areteerib sama päeva õhtul Narvas 4 neist ning paigutab nad Narva vanglasse.

Esmaspäeva, 11. septembri hommikul, mil vabrikus ei teatud veel eelmise õhtu sündmustest, algas töö normaalselt. Kohe hommikul nõudis haagikohtunik vabriku kontorisse vabrikuvalitsuse poolt nimetatud laupäeva õhtu sündmuste "süüdlased" ning areteeris need kohapeal. Kuuldus sellest levis valgukiirusel vabri-

kus ning töölised katkestasid töö ja tulid kontori juurde nõudma areteeritute vabastamist. Saades eitava vastuse, lahkusid kangrud kontorist, ähvardades peale lõunat töö seisma jätta ja mitte kedagi vabrikusse lasta. Lõunavaheaja lõpul koguneski kangrute salk vabrikusse viiva kitsa silla otsale ning sundisid töölitletulejad tagasi minema. Ei aidanud ka haagikohtuniku vahelesegamine, kes võeti vastu vile ja karjumisega.

Kuid tööliste plaanides polnud mitte ainult töö katkestamine vabrikus, vaid nad astusid otsustavaid samme oma vangistatud seltsimeeste vabastamiseks. Mitusada töolist kogunes tööliskasarmute taha ning sealt suunduski osa neist Narva vangistatud seltsimehi vabastama, osa aga samasse vabrikudirektori maja juurde, kus hoiti hommikul areteeritud. Siin haagikohtunik areteeris veel mõned silda tõkestanud ja haagikohtunikule sillal vastu hakanud töölised. Sellele vastasid töölised otsese rünnakuga haagikohtunikule ja sandarmidele. Visatud kiviga haavati haagikohtunik peast ning viimane põgenes vihase tööliskogulga eest Narva, et kohale kutsuda sõjaväeosa.

Vahepeal teine tööllissalk taotles Narvas vangistatud seltsimeeste vabastamist, kuid tulemusteta, sest linna pürjermeister kutsus appi komando soldateid, kes sundisid töölised tagasi astuma. Siirdudes Kreenholmi tagasi ühines Narvast tulev salk haagikohtuniku ja sandarmide vastu tegutsenud salgaga, nii et moodustus umbes 1000-liikmeline tööliste väesalk. Varustanud end kivide ja kaigastega suundus salk Kolbe maja juurde, kuhu olid paigutatud haagikohtuniku poolt areteeritud töölised. Maja vallutati tõelise rünnakuga ja vahialused vabastati. Kuid samal ajal jõudis kohale Narvast Jenisseiski polk, kelle haagikohtunik oli välja kutsunud ning sõjaväe survele läksid töölised laiali, deada enam, et oli saabunud juba õhtu ja hämarus.

Ent töölised ei tegutsenud mitte ainult jõuga, vaid püüdsid naiivselt taotleda abi ka valitsusvõimult. Tööliste esindajaina saatsid Kristjan Jürna ja Hans Maikallo samal päeval telegrammi kubernerile, paludes viimast saata ametnik või tulla ise kohale, et lahendada J. Tamme ja V. Preismani areteeri-

misasi.⁵⁰⁾ Selles avaldus tööliste veendumus oma võitluse õigsuses vabrikuvallitsuse vastu, keda toetasid kohalikud võimused.

Pöördumine kubernerile ei andnud arusaadavalt töölistele mingeid tulemusi. Seevastu kuberner teatas haagikohtunik Girardile: "Täielikult nõustun ja tänan põhjaliku ja energilise tegutsemisviisi eest. Alustage nende isikute vastu kriminaaljuurdlust ässitamise eest."⁵¹⁾

Selline on sündmuste käik politseiarhiivi dokumentide järgi. Hoopis teisiti kirjeldab aga eriti õhtupoolseid sündmusi V. Gerassimov. Arvestades vabrikuvallitsuse senist käitumist on põhjust pöörata Gerassimovi kirjeldusele enam tähelepanu. Nimelt teatab Gerassimov, et töölissalk, kes siirdus Narva selt-simehi vabastama, sai teada, et vahepeal on vabrikus alustatud naiste ja laste töölesundimist, kasutades selleks äärmisi vahendeid - peksu ja kartsa paigutamist. Selline metsik kohtlemine äratas töölistes arusaadavalt viha ning salk pöördus kiiresti Kreenholmi tagasi, kus asus kartsa paigutatute vabastamisele, kusjuures vihahoos sai kannatada ka direktori maja, kust ärritatud töölised otsisid nende poolt eriti vihatud Kolbet. Sõjavägede kohalejõudmisel organiseerisid töölised aktiivset vastupanu, jaotades oma peajõud kolme tähtsaima objekti vahel: raudteejaam (et takistada areteeritute saatmist Tallinna), sild (et takistada vabriku töölerakendamist) ja kasarmud (et kaitsta naisi ja lapsi). Seejuures Gerassimov annab ilmselt liialdatud arvud tööliste jõududest (kokku 12000), ent siin on tähtis mittemat aruline suurus, vaid just tööliste teadlik taktika rakendamine. Kuigi Gerassimov võib arvudes eksida, pole siiski usutav, et ta eksib ülaltoodud laste ja naiste peksmise suhtes ja tööliste taktika küsimuses. Kuna ka ametlikud dokumendid kõnelevad tööliste suurest vihast Kolbe maja ründamisel, siis on äärmiselt tõenäoline, et selle viha kutsus esile just vabrikuvallitsuse teguviis iga hinna eest tööd vabrikus jätkata, kohkumata seejuures tagasi ka vägivallest laste ja naiste kallal.

⁵⁰⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 88-89.

⁵¹⁾ Samas, lk. 81.

Seega 11. septembri õhtuks oli olukord lahenenud vabrikuvalitsuse kasuks tänu sõjaväeosa kohalesaabumisele. Ent see ei tähendanud veel sugugi võitluse lõppemist. Järgmisel hommikul, 12. septembril algasid võitlused uue hooga, mis näitab, et töölised olid õõ jooksul teinud vastavaid ettevalmistusi, nagu seda Gerassimov kirjeldab. Kangrud, kes kogu streigi kestel olid selle juhtivaks jõuks, blokeerisid jällegi silla. Streikijate vastu saadeti sõjavägi, kelle töölised võtsid vastu kivirahega, haavates mõned ohvitserid ja sõdurid ⁵²⁾ (on huvitav märkida, et kuberner oma ettekandes seda eitab) ⁵³⁾ Gerassimovi väite järgi kestsid kokkupõrked soldatitega kogu päeva, mis on ka täiesti usutatav. Igatahes Jenissei polgu komandör polkovnik Reinvald on sunnitud kõrgemale poole teatama, et olemasolevate jõududega (220 soldatit) ta ei suuda kindlustada Kreenholmis korda. Kuberner omakorda teatab sandarmide šefi abile Levaševile: "Rahutused Kreenholmis võtsid ähvardava ilme." ⁵⁴⁾

Kuberner astub kiiresti samme suuremate sõjaväeosade kohaletoomiseks. Krasnojarski polk Jamburgist kutsutakse kiire korras Narva, kuhu see saabuski veel samal päeval peaaegu üheaegselt kuberneriga. Sõjavägi paigutati tööliskasarmute ümber ning selliste ülekaalukate jõudude ees olid töölised sunnitud taanduma.

Sellega lõppes töölise aktiivne võitlus, mis ^{ei} tähendanud aga veel töölise võitlusvaimu langust. Gerassimov märgib, et "kangrud, vaatamata areteerimistele, tahtsid jätkata streiki, kuid ketrajad asusid tööle ja ka kangrud pidid järgnema nende eeskujule." ⁵⁵⁾

Kreenholmi politseimeistri k.t. Olenin teatab samuti 20. septembril kubernerile töölise äärmiselt ärritatud meeleolust. ⁵⁶⁾ 22. septembril Olenin teatab juba kuuldustest uute rahutuste võimalikkusest ⁵⁷⁾, millele järgneb toimikus kubeneri tele-

52) Töölisliikumine Venemaal, lk. 362.

53) Samas, lk. 337.

54) RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 103.

55) Gerassimov, lk. 22.

56) RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 149.

57) Samas, lk. 151-152.

gramm 23. septembrist Maydellile Rakverre, et "täna peavad toimuma Kreenholmis tõsised korratused." 58) Kindlasti samal põhjusel on kuberner sunnitud teatama vabrikuvalitsusele 28. septembril, et enne kohtuotsuse kuulutamist ta peab varaseks ja ebakohaseks tööliste vallandamise. 59) Need katkendlikud teated arhiivdokumentidest tõendavad küllalt selgesti, et vaatamata streigi mahasurumisele 12. septembril jätkus summutatud käärimine töölishulkades veel kogu septembrikuu jooksul.

58) RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 154.
59) Samas, lk. 215.

Arveteõiendamise töölistega.

Kuberneri saabumisega 12. septembril algas arveteõiendamine streigist osa võtnud töölistega. 13. septembril saabus taas Kreenholmi Peterburi kubermangu sandarmide ülem polkovnik Birin ning algas tööliste areteerimine. 13.-15. septembrini areteeriti endistele lisaks veel 22 töolist. Uurimise teostamise ajaks suleti vabrik 5 päevaks.

18. septembril saabus Narva täies koosseisus Viru-Järva meeskohus, kelle kätte usaldati kohtupidamine tööliste üle. Selle balti paruneist koosneva meeskohtu kohta teatas 17. septembril Eestimaa kuberner siseminister Timaševile: "Arvestades meeskohtu liikmete koosseisu on täielik alus eeldada uurimise kiiret ja täiesti seaduslikku toimetamist." ⁶⁰⁾ Ja need von Taubed ja von zur Mühlenid püüdsid tööliste ranga karistamisega seda iseloomustust igati õigustada. 28. septembriks lõpetas kohus asja uurimise kohapeal, mille põhjal 35 töolist anti kohtu alla. Kohtualuste hulgas olid kõik streigi aktiivsed juhid, kelle vastu tõsteti kõige rängemad süüdistused. Vabrikuvalitsus püüdis omalt poolt kõik teha, et neile saavutada kõrgeimat karistust. Nii 19. septembril endine direktor Kolbe oma kirjas III Osakonna ülemale Schultzile süüdistab rahutuste juhtimises Preismani, Tamme, Jürnat, Maikallot, Adosoni, Silda ja Jalakat. ⁶¹⁾

Kohtualustele esitatud süüdistus seisnes kohtu arvates järgmistes "kuritegudes": massiline sissetung 11. septembril vabriku kontoris ja nõudmine areteeritute vabastamiseks; tööliste takistamine tööle minemast vabrikusse viival sillal 11. septembril; katse vägivaldselt Narvas areteerituid vabastada; vägivalla kasutamine haagikohtunike ja sandarmide suhtes; sissetungimine Kolbe majja ja areteeritute vabastamine; jõuga vastuhakkamine

⁶⁰⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 124.

⁶¹⁾ Samas, lk. 187.

sõjaväele 12. septembril.⁶²⁾

Vastavalt "süüteo" iseloomule ja suurusele olid kõik kohtualused jagatud seitsmesse kategooriasse. Esimesse liiki kuulus kangrute vanem Hans Maikallo, keda peeti peasuüdlaseks rahutuste esimeses järgus. 21. oktoobril langetatud kohtuotsusega mõisteti Maikallo 4 aastaks sunnitööle.

Teise liiki oli arvatud Jakob Tamm, keda peeti tööliste ässitajaks ja kes mõisteti Siberisse asumisele. Kohtudokumentides on Tamme kohta märge⁶³⁾, mida kogu streigi käsitlemisel on väga tähtis silmas pidada. Nimelt oli J. Tamm vanglas olles kirjutanud kirja, milles kutsus töölisi üles jätkama vastupanu. Selle kirja toimetas ta vanglast välja ja nähtavasti suutis see oma ülesande ka 11. ja 12. septembril täita. Seega on meil Tamme isikus tegemist juba töölisjuhiga, kes mitte ainult isiklikult ei võtnud streigi juhtimisest osa, vaid tegi ka kirjalikku agitatsioonivõitluse laiendamiseks. See kiri oli ka ilmseks põhjuseks, miks Tammele nii raske karistus määrati, sest oli temagi juba 10. septembril areteeritud ega saanud järgmiste päevade sündmustest aktiivselt osa võtta, mistõttu oleks pidanud kuuluma õigeksmõistmisele, nagu Preisman j.t. tema seltsimehed.

Kolmandasse liiki kuulusid rahutuste teise järgu aktiivsemad osavõtjad, kes astusid välja sõjaväe vastu. Neist mõisteti Aleksander Kolga, Aleksander Nering ja Nikolai Bogdanov sunnitööle kaevandustesse 8 aastaks, T. Jamine sunnitööle 8 ja Joh. Tiefel sunnitööle 6 aastaks. Kolm kohtualust mõisteti $2\frac{1}{2}$, kolm 1 aastaks vangiroodu. Vanglakaristus mõisteti 14 kohtualusele, neist üks 1 aastaks ja 4 kuuks, kaks 8 kuuks, viis 6 kuuks ja kuus kolmeks kuuks. Seega karistati vabaduse kaotusega 27 streigist osavõtjat. 8 kohtualust mõisteti kohtulikult küll õigeks, ent karistati administratiivkorras töölt vabastamise ja keeluga aasta jooksul ilmuda Rakvere ja Jamburgi maakondadesse.⁶⁴⁾ Nende seas olid streigi juhid V. Preisman ja A. Adoson, kellede süüdimõistmiseks kohtul ei jätkunud tõendeid. Ilmselt tööliste

⁶²⁾ RAK, f. 21, Kirjavahetus Kohtuministeeriumiga, lk. 197-210.

⁶³⁾ Samas, lk. 204.

⁶⁴⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 562, lk. 65.

uute rahutuste ärahoidmiseks said samasuguse karistuse osaliseks tööliste rahustamise otstarbel kohtu alla antud vabrikuvalitsuse käsilased Pikamäe, Brunen ja Säck.

Samal ajal kui toimub kohtuprotsess streigi juhtide üle, asub ka vabrikuvalitsus õiendama arveid streigist osa võtnud töölistega. Algab tööliste vallandamine. Kõik direktoreile eba-meeldivad töölised kõrvaldatakse vabrikust. 25. septembril alanud "puhastamise" tagajärjel vallandati kuni 5. oktoobrini 38 töolist, vaatamata sellele, et kuberner oli soovitanud nii vara veel mitte vallandamisega alustada.⁶⁵⁾ Asi läheb isegi nii kaugel, et kuberner kirjas Andrejanovile 8. oktoobril peab nõudma tööliste vallandamise lõpetamist, sest uus tehniline direktor André lahutab vallandamisega perekondi, vanemaid ja lapsi.⁶⁶⁾ Kuid sellele vastuseks nõuab André 9. oktoobril kirjalikku korraldust,⁶⁷⁾ mida kuberner muidugi ei saada ning vabrikuvalitsus jätkab vallandamist. Kuni aasta lõpuni kõrvaldati selliselt vabrikust kokku 285 töolist.

Vaatamata mitmekordsetele surveabinõudele püsis kangrute võitlusvaim endisel kõrgusel. Vangistatud seltsimeeste abistamiseks algab vabrikus ulatuslik liikumine. Nii teatab 19. novembril pristav Katarski kubernerile, et töölised Tõnis Kolts, Hans Oja ja Ivan Kuman tulid tema juurde nõu küsima, seletades, et töölised tahavad koguda igalt töoliselt 20 kop. advokaadi palkamiseks süüdimõistetud seltsimeeste kaitseks.⁶⁸⁾ 22. novembril teatab sama ka uus Alutaguse haagikohtunik Arpshofen.⁶⁹⁾ Muidugi keelasid need töolistel igasugused katsed oma vangistatud seltsimeeste kaitseks välja astuda. Samaaegselt selline liikumine Kreenholmi tööliste seas tõendab nende suurt solidaarsustunnet ning nende katseid seada vabrikuvalitsuse omavoli vastu organiseerimise alged.

Ka süüdimõistetud ise astuvad samme kohtuotsuse ümbermuutmiseks. 15. novembril esitavad 12 süüdimõistetut Eestimaa kuber-

65) Vt. lk. 36.

66) RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 371.

67) Samas, lk. 382.

68) RAK, f. 29, n. 2, t. 562, lk. 170.

69) Samas, lk. 192.

nerile palvekirja, milles püüavad üles tõsta küsimuse kohtuotsuse ilmest ebaõigsusest ja karistusmäärade liigsest suuruselt.⁷⁰⁾ Vangistatud töölised esitavad küsimuse: "Millal meie kuskil eksisime või seaduse vastu tegime?... Kohus meid karistas rängalt! Aga mille eest? Seda pole öeldud." Ja edasi tuuakse näiteid, kuidas mõned süüdimõistetud on karistatud täiesti alusetult: "Keda vähem on trahvitud, neist võime mõned näiteks tuua: üks meie hulgast ei võinud, kui talle raha lubati, kedagi tunnistada, kes kividega pildusid, - võtsid tema enda, panid istuma ja karistasid 3 kuulise istumisega või 45 vitsahoobiga. Teine, kelle peale samuti lobisejad tunnistasid, nagu oleks ta vabrikust teisi välja ajanud, kus ta ise kuni vabriku seismajäämiseni töötas." Lõpuks selgesti väljendatud klassiseisukohad: "Sellest on näha, et nemad ei katsugi mõista! Aga meie neid peame mõistma." Palvekiri on järjekordests tõendiks Kreenholmi tööliste arenenud teadlikkusest ning nende otsustavast ja kindlast hoiakust oma õiglasest võitluses kurnajate vastu.

See palvekiri jäi võimude poolt arusaadavalt tähele panemata. 25. novembril teatab "Eestimaa Kubermangu Teataja", et süüdimõistetud enne ärasaatmist teistesse kubermangudesse karistust kandma olid Tallinnas 22.-25. novembrini häbi-postis.⁷¹⁾ Seega talitasid võimud nendega nagu suurimate kriminaalkurjategijatega.

⁷⁰⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 562, lk. 148-149.

⁷¹⁾ Kubermangu Teataja, 1872.a., nr.129.

streigi iseloomustus.

Oleme lüheldalt vaadelnud sündmuste käiku Kreenholmi 1872.a. streigis. Streigi käigus võime eraldada kolme põhilist etappi: 1) Rahutused Kreenholmi manufaktuuris 9. augustist kuni 8. septembrini; 2) Kreenholmi proletariaadi avalik võitlus 9.-12. septembrini ja 3) streigi mahasurumine ja arveteõiendamine töölistega 13. septembrist 21. oktoobrini.

Esimese etapi põhisisuks on tööliste väljaastumine oma raske olukorra parandamiseks, mille käigus esitatakse vabrikuvalitsusele rida vastavaid konkreetseid nõudmisi. Teisel etapil Kreenholmi proletariaat alustab aktiivset võitlust nende nõudmiste täieliku elluviimise eest, kokkumata tagasi vastupanu osutamast sõjaväele. Kolmandal etapil läheb vabrikuvalitsusel valitsusvõimu ja sõjavägede abil korda streik maha suruda ning asuda omapoolsele pealetungile streigi käigus tehtud järeleandmiste likvideerimiseks ja streigi aktiivsete juhtidega arveteõiendamiseks.

Analüüsisides streigi käiku tema algmomendist peale, näeme, et Kreenholmi streik oli üks esimesi proletariaadi ilmse ja otsustava pealetungi iseloomuga streike Venemaal üldse. Kui senised streigid, nende seas ka 1870.a. kuulus Neeva puuviljavabriku streik, seisnesid esmajoones tööliste kaitses vabrikuomanike omavoli vastu, siis Kreenholmi streigis näeme selgelt üleminekut kaitselt pealetungile. Kui streigi algul kangrud esitavad Kolbele oma esimesed nõudmised ⁷²⁾, siis on need alles suusõnalised nõuded endise olukorra taastamiseks, mille vabrikuvalitsus aja jooksul oli likvideerinud. Ent juba 14. augustil esitavad kangrud oma nõudmised selgelt formuleeritult ning nõuavad nende vastuvõtmist, ähvardades töö katkestamisega. Ja kui vabrikuvalitsus viivitab nende rahuldamisega, lootes

72) vt. lk. 26.

streigi mahasurumisele, asub töölisklass p e a l e t u n g i - l e . Teine streigi periood ongi täies ulatuses Kreenholmi tööliste jõuline pealetung, saavutades sellise ulatuse ja hoo, mida ei tundnud veel Venemaa. Streigi ulatuslikkus sundis ka tsaari III Osakonda tunnistama: "Kuna see streiginäide nii tööliste poolt esitatud nõudmiste iseloomult kui ka tööliste visaduselt on esimene sellelaadne juhtum Venemaal ja kujutab suurt sarnasust Lääne-Euroopa vabrikutööliste streikidega, siis on tunnistatud vajalikuks seda nähtust esile kutsunud olukordade hoolikas uurimine." 73)

Et mõista, mille poolest Kreenholmi 1872.a. streik erines varasemaist streikidest Venemaal, tuleb meil pöörata tähelepanu tema osavõtjate arvule, tema kestvusele, streikijate poolt kasutatud taktikale, streigi mahasurumiseks kasutatud jõudude suurusele, ning mis kõige tähtsam - streigi põhimiste taotluste iseloomule ja tööliste võitlusele nende nõudmiste elluviimise eest.

Kuna Kreenholmi manufaktuur oli oma ala suurimaks ettevõtteks kogu Venemaal, siis on arusaadav ka, et streigist osa võtnud tööliste arv ületab mitmekordselt seni toimunud üksikute streikide osavõtjate arvu. Ka oma kestvuselt - üle ühe kuu (täpselt 35 päeva)-ületas Kreenholmi streik kõik eelmised. Varasemad streigid oma valdavas enamuses olid kestnud ainult üksikuid päevi, kuni nad summutati. Kreenholmi streik aga arenes selle pika aja jooksul tõusujoones, kasvades tööliste poolt esitatud nõudmistelt kuni avaliku tänavavõitluseni vabrikuaasulas.

Täiesti uus oli Kreenholmi tööliste poolt kasutatud taktika. Esitanud oma nõudmised, teevad töölised vabrikuvallitsusele järeleandmisi kokkuleppe saavutamise aja suhtes, seejuures aga kindlalt teatades, et vabrikuvallitsusel kokkuleppega viivitamisel on tagajärjeks töö seiskamine. Ja nii ka sünnib. 21.augustil seiskub töö kogu vabrikus. Saavutanud oma esindajate kaudu vabrikuvallitsusega osalise kokkuleppe, jätkub küll töö, ent see on ilmselt ajutine. Vabrikuvallitsus ei kiirusta kokkuleppe täitmisega, mistõttu töölised teevad uusi ettevalmistusi pealetungiks, mis aga vabrikuvallitsuse algatusel kutsutakse esile varem kui

73) Tööliikumine Venemaal, lk. 320.

see asjade normaalse käigu puhul oleks toimunud. Ja seekord, nähes vabrikuvalitsuse püüdlusi kokkuleppes taganemiseks, on tööliste võitlustaktika teissugune. Ühelt poolt ärhvardatakse ja tegutsetakse jõuga, ent teiselt poolt pöördatakse valitsusvõimude esindajate poole. See näitab, et töölised ei tegutsenud mitte enam ebateadlike "mässajatena" vabrikuomanike vastu, vaid tunnetasid oma tähtsust kui ühiskonna liikmed, kes võivad ja peavad tegutsema ka riigivõimu kaudu. Selles avaldub tööliste teadlikkuse kasv, kuid samas avaldub selles ka veel nende piiratud klassi teadlikkus, minnes abi otsima neile vaenuliku riigivõimu esindajate juurde. Veel näevad töölised riigivõimu esindajais oma kaitsjaid, nagu näiteks seda tunnistab üks märkus pristav Katarski kirjas 28. septembrist: "Mõned töölised väljendavad nii: kuni teie ⁷⁴⁾ siin, meid ei trahvita." ⁷⁵⁾

Kuid streigi teadlikumad juhid oma eespooltoodud palvekirjas kubernerile ⁷⁶⁾ väljenduvad juba hoopis teisiti, milles nähtub nende klassiteadlikkuse tunduv kasv streigi käigus. Ja selles ongi Kreenholmi streigi üks ajalooliselt kõige tähtsamaid tulemusi, sest selles proletariaat hakkas mõistma seda ühiskondliku korda, mis põhines töö ekspluateerimisel kapitali poolt. "Streik õpetab töölisi aru saama, milles on peremeeste jõud ja milles on tööliste jõud, õpetab mõtlema mitte ainult oma peremehest üksi ja mitte ainult oma lähemaist seltsimeestest, vaid kõigist peremeestest, kogu kapitalistide klassist ja kogu tööliste klassist." ⁷⁷⁾ Kreenholmi streik on nende Lenini sõnade suurepäraseks näiteks. Algul ainult kangrute poolt alustatud suur üritus leiab peagi toetust ka vabriku teiste tööliste poolt, kuni lõpuks septembripäevadel valdav enamus töölisi astub välja ühtse tervikuna.

Kreenholmi streigi mahasurumisel kasutati esmakordselt Venemaa töölisliikumise ajaloos ulatuslikumalt sõjavägesid. Seejuures ühest polgust oli vähe ja valitsus oli sunnitud

⁷⁴⁾ S. t. Peterburi sandarmiametnikud. P. S.

⁷⁵⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 241.

⁷⁶⁾ vt. lk. 40.

⁷⁷⁾ Lenin, Teosed, 4. k., lk. 277.

paiskama sündmustekohale veel teise polgu. Mis aga veelgi tähtsam - Kreenholmi töölised ei alistunud sõjaväele ilma võitluse-ta, vaid astusid mehiselt, varustatud ainult kivide ja kaigas-tega, relvastatud sõdurite vastu. Tööliste vastupanu oli nii-võrd kindel, et kuberner ei j u l g e n u d käskida tühistada, mis oleks võinud esile kutsuda rahutuste levimise kogu Nar-va vabrikulinnale.

Seega näeme, et kõigis neis osades erines Kreenholmi streik juba endistest, kusjuures kõige iseloomulikum oli kvan-titatiivsete näitajate suur üleolek varasemaist streikidest.

Asudes tööliste nõudmiste sisulisele analüüsimisele, näe-me ka siin tunduvalt sammu edasi võrreldes varasemate streikide-ga. Kui 1860-te aastate ja ka veel enamuses 1870-te streike toi-mus töötasu tõstmise või säilitamise eest, ebaõigete arvelduste ja töötasu kinnipidamise vastu, siis Kreenholmi streigis oli tööliste esimeseks nõudeks tööpäeva lühendamine, teiseks põhi-liseks nõudeks trahvisüsteemi täielik muutmine ja kolmandaks tööliste poolt vihatud vabrikuvalitsuse käsilaste eemaldamine vabrikust. Kangrute, kes esinesid streigi juhtiva jõuna ja moo-dustasid tööliste teadlikuma osa, nõudmistes oli ainult üks punkt seotud töötasu tõstmisega.

Seega esimene nõudmiste liik pole enam seotud töötasuga, sest näiteks tükitööliste töötasu lühema tööpäeva puhul vähenes. Ent just kangrud, kes said palga tükitöö alusel, alustasid võit-lust tööpäeva lühendamise eest ning pidid järelikult teadlikud olema selle tagajärgedest. Järelikult Kreenholmi tööliste nõud-mine tööpäeva lühendamiseks tähistas nende võitluse algust kur-nava orjatöö likvideerimise eest, töölistele vähegi inimväärse-te töötingimuste loomise eest. Sellise nõudmise kujunemisele aitas palju kaasa kindlasti Peterburi lähedus, kus tööpäeva pik-kus oli lühem kui Kreenholmis. On põhjust oletada, et Narva töö-lised, kellede seas oli palju Peterburi kubermangu venelasi, olid viimaste kaudu teadlikud vabrikutööliste olukorrast Peterburis, kuhu oli koondunud Venemaa proletariaadi eesrindlikum ja teadli-kum osa. Peterburis oli tehniliselt täiuslikum tööstus ning te-

ma proletariaat koosnes peamiselt kvalifitseeritud kaadritöölistest, kellede seas oli palju kirjaoskajaid.⁷⁸⁾ On selge, et Narva suhteline lähedus Peterburile lõi eeldused sidemete tekkimiseks mõlema linna proletariaadi vahel, mis pidi siis ka mõju avaldama Narva tööliste teadlikkuse kasvule. Olemasolevad materjalid selle kohta tõendeid küll ei too, kuid ka tsaariametnikud ise pidasid seda võimalikuks. Kreenholmi saadeti augustis isegi III Osakonna salajane agent, kes pidi välja uurima, kas ei esine Kreenholmis agitatsiooni väljaspoolt.⁷⁹⁾

Igal juhul kujutas tööliste nõudmine tööpäeva lühendamiseks endast suurt sammu edasi puhtmajanduslikelt, otseselt töötasuga seotud nõudmistelt.

Kreenholmi tööliste nõudmiste teise põhiligi moodustasid nõudmised trahvisüsteemi muutmise kohta. Nagu eespool rõhutatud⁸⁰⁾ olid just trahvid need, millega vabrikandid püüdsid sundida töölisi kuulekusele, hoida neid alistumises. Järelikult võitlus trahvide vastu ei oma mitte niivõrd tööliste töötasuga seosesolevat probleemi (nagu seda käsitlevad arhiivdokumendid), vaid just võitlust tööliste vabastamise eest täielikust alistumisest vabrikandile. Seega nõue trahvide kaotamisest või selle süsteemi muutmisest tähistab kõigepealt üht klassivõitluse etappi tööliste ja vabrikandi vahel. Ja kui jälgida selle võitluse käiku Kreenholmis, siis näeme just selle küsimuse ümber vabrikuvalitsuse poolt kõige suuremat vastupanu. Vaatamata sellele, et 21. augusti kokkuleppes vabrikuvalitsus lubas 1. oktoobriks välja töötada uued normid purunenud masinaosade hinna tasumiseks tööliste poolt, ei kiirusta ei Kolbe ega hiljem André nende koostamisega. Asi läheb nii kaugemale, et 30. septembril peab vahele segama kuberner, kes nõuab vastava punkti täitmist hiljemalt 7. oktoobriks.⁸¹⁾ 2. oktoobril teatab haagikohtunik Arpshofen kuberneri, et André püüab uusi trahvimäärasid läbi viia vabrikupolitsei abil.⁸²⁾ 17. oktoobril teatab kuberner siseminister Timaševile, et André keeldub kokkuleppe 4. punktile alla kirjutamast.⁸³⁾

78) Töölisliikumine Venemaal, lk. 26-27.

79) Samas, lk. 320-321.

80) Vt. lk. 18.

81) RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 257.

82) Samas, lk. 325-326.

83) RAK, f. 29, n. 2, t. 561, lk. 25.

Et olukord trahvide alal endiselt oli alles (alhendamata ka veel oktoobrikuus, tõendab Katarski kiiri kubernerile 20. oktoobrist, milles Katarski teatab, et samal päeval tuli tema juurde 30 töölispoissi kaebama ebaõiglaselt määratud trahvide üle ning tund hiljem veel 80 poissi sama kaebusega.⁸⁴⁾ Järelikult ei viinud vabrikuvalitsus ikkagi ellu tööliste nõudmist. See on seletatav eelkõige sellega, et trahvide kaotamises nägi vabrikuvalitsus ühe oma mõjuvaima sunnivahendi kaotamist ning püüdis seda igati endiselt säilitada.

Kolmanda põhiliigi moodustavad nõudmised tööliste poolt vihatud töölisvanemate, meistrite ja teiste vabrikuvalitsuse ilmsete käsilaste kõrvaldamiseks vabrikust. Ka see nõudmine ulatub välja majanduslike nõudmiste piiridest, omades juba ilmse klassivõitluse iseloomu. Vabrikuomanike juhtnõõride tegelikeks täitjaiks olid eelkõige nende poolt välja valitud ja usaldatud töölised, kellel oli ülejäänud töölishulkadega igapäevane vahetu kontakt. Need vanemad ja meistrid olid trahvide määrajaiks töölistele, nende töö hindajaiks ja nende karistajaiks, mistõttu tööliste viha vabrikuomanike vastu kandus üle just neile tegelikele käsutäitjaile. Omalt poolt need tööliklassi reeturid, kelle tasku läks suur osa nende endi poolt määratud trahvidest, püüdsid teha kõik, et aga teenida vabrikantide rahulolu. Sellisteks meesteks olid Kreenholmis töölisvanem Säck, velsker Palkin ja töölised Brunen ja Pikamäe, kellede "teeneist" vabrikuvalitsusele on eespool juba kirjutatud. On iseloomulik, et ka siin leidis tööliste nõudmine tugevat vastuseisu vabrikuvalitsuselt, kes astus välja oma käsilaste kaitseks. Želehovski teatab, kuidas septembrisündmuste ajal vabrikuvalitsus varjas Brunesi ja Pikamäe Narva võõrastemajas, et viimased ei langeks vihaste tööliste kätte.⁸⁵⁾

Nõudes vabrikuvalitsuse käsilaste eemaldamist vabrikust esitasid töölised nõudmise, et töölisvanemad valitaks tööliste eneste poolt. Sellega töölisvanemad oleksid muutunud mitte vab-

⁸⁴⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 261, lk. 88-89.

⁸⁵⁾ Töölisliikumine Venemaal, lk. 347.

rikuvalitsuse käskudetäitjaiks töölise rõhumisel, vaid tööliste huvide kaitsjaiks vabrikuvallitsuse omavoli vastu. Tööliste survele oli vabrikuvallitsus sunnitud siin osaliselt järele andma, ent tingimusega, et valitaks 3 kandidaati, kelledest siis direktor kinnitab ühe, s.t. vabrikuvallitsusele kõige vastuvõetavama. Tegelikult aga peale streigi mahasurumist jäi olukord vabrikus endiseks, sest streigi ajal tööliste poolt valitud töölisvanemad anti streigi juhtimise eest kohtu alla. Sellele vaatamata oli selliste nõudmiste esinemine Kreenholmi streigi ajal vaieldamatuks tunnuseks tööliste klassiteadvuse tunduvalt kasvust.

Lõpuks esines tööliste nõudmistes (14.augustil) punkt, milles taotleti lastele kooliskäimise aja võimaldamist. Seegi nõue näitab tööliste arusaamisest hariduse vajadusest, sest ei nõuta mitte laste kooliskäimisest vabastamist, vaid rohkem aega, s.t. laste tööpäeva lühendamist, mis annaks õppetöös paremaid tulemusi. See oli järelikult kaudne nõudmine alaealiste tööpäeva lühendamiseks.

Tehes kokkuvõtte tööliste nõudmistest, võime öelda, et Kreenholmi streigis omasid esikoha nõudmised, mis väljusid kitsapiiriliseimate majanduslike nõudmiste raamidest ning milledes avaldusid selgelt uued jooned vabrikantide vastu sihitud teravast klassivõitlusest. Just nende väljakujunenud ja teadliku klassivõitluse joonte olemasolu oli põhjuseks, miks ka streik ise võttis sellise terava iseloomu ning kujunes üheks esimeseks proletariaadi pealetungistreigiks kogu Venemaal.

Kreenholmi streigi otsesed tulemused ei olnud suured. Töölised saavutasid tööpäeva lühendamise, streigi tagajärjel kaotas kehtivuse pärisorjuslik 1857.a. politseimäärustik, vabrikust eemaldati vabrikuvallitsuse käsilased, mõningaid kergendusi tehti trahvisüsteemis, kaotati kasvandike instituut jne. Võrreldes aga streigi ulatusega olid need tulemused enam kui tagasihoidlikud. Kuid tuleb rõhutada, et streikide juures pole mitte niivõrd tähtsad nende otsesed tulemused, kui just nende

tähtsus töölishulkade äratamisel aktiivsele võitlusele, tööliste klassiteadvuse kasvatamisel, eri rahvusest tööliste ühendamisel proletaarse internatsionalismi lipu alla.

Vaadeldes sellelt seisukohalt Kreenholmi 1872.a. streiki, näeme tema tagajärgede ülisuurt tähtsust Venemaa proletariaadi klassivõitluse edasiviimisel, eriti aga eesti tööliklassi äratamisel aktiivsele võitlusele. Kreenholmi streigis kasvanud töölistes kandsid edasi 1872.a. võitluse traditsioone ning nende seast tõusis rida andekaid töölisjuhte. Nagu kõigis streikides, nii ka Kreenholmi streigis tõusis esiplaanile tööliste seast rida aktiivseid ja teadlikke võitlejaid, kes kujunesid masside juhtideks, kindlalt kaitstes tööliklassi ühiseid huvisid ning kaasa aidates tööliste organiseerituse kasvule. Sellisteks meesteks olid Kreenholmis Villem Preisman, Jakob Tamm, Hans Maikallo j.t., kes moodustasid streikijate juhtiva tuumiku. Seejuures J. Tamme tõusis esimene eesti tööliklassi revolutsiooniline agitaator, kes oma vanglast saadetud kirjaga õhutas ja innustas seltsimehi aktiivsele võitluse jätkamisele. Kreenholmi streigis sai oma tuleristsed ka tulevane Venemaa tööliikumise tegelane Vassili Gerassimov.

Veelgi suurem oli Kreenholmi streigi tähtsus tööliste solidaarsuse kasvatamisel. Eriti selles osas pakub see streik suurepäraseid näiteid. Juba streigi algusmomendist peale äratas kangrute võitlus elavat vastukaja kogu vabrikus ning 21. augustist alates võitleb peaaegu kogu Kreenholmi proletariaat ühtse rindena. Kui streik summutatakse ning algab juurdlus, siis ei anna töölistel üksteist välja. 13.-15. septembrini kuulati üle 58 töölist, kelledest ükski ei reetnud oma seltsimehi, kuigi mõned neist ise selle eest vangistati. Tööliste esindajate areteerimisel astub mitmesaja-liikmeline tööliiskalk taotlema seltsimeeste vabastamist. Vangisolevate seltsimeeste olukorra kergendamiseks algab vabrikus liikumine advokaadi palgamiseks. Kui vabrikumanikud mõtlesid välja tasuda töölistele 13.-18. septembri seisuaaja eest sel juhul, kui viimased nõustuvad töötama lisatundidel pühapäeval või iga päev $\frac{1}{2}$ tundi

1. novembrist kuni 1. jaanuarini, siis keeldus valdav enamus töölisi selliseid tingimusi vastu võtmast. Seega Kreenholmi streigi jooksul kasvas tööliste solidaarsustunne sellisel määral, et võimaldas mitmetuhandelisel töölisperel astuda võitlusse ühise ja tolle aja kohta väga monoliitse võitlussalgana.

Veelgi ilmekamalt avaldus Kreenholmi streigis mitmest rahvusest tööliste ühtekuuluvustunne, eesti ja vene tööliste klassiühtsusele põhinev sõprus. Alates streigi esimestest päevadest võitlevad õlg õla kõrval vene ja eesti töölised. Kuberneri juuresolekul vabrikuvalitsusega kokkuleppe sõlmimiseks valivad töölised oma esindajaiks nii eesti kui vene töölisi (kangruil mõlemaid 20, ketrajail 12 venelast ja 8 eestlast). Kuigi streigi juhtideks olid esmajoones eestlastest töölised, olid ka venelased streigi aktiivseiks osavõtjateks. Nii septembripäevade sündmusi uurides on uuritavate hulgas enamus venelasi, mis näitab, et võitlustest sõjaväega võttis osa palju vene töölisi.⁸⁶⁾ Ent kõige selgeminzi avaldub eesti ja vene tööliste proletaarsele internatsionalismile põhinev ühtekuuluvustunne kangur Zahhar Sokolovi sõnades Peterburi kubermangu sandarmivalitsuse ülemale polkovnik Birinile: "Ja kui vene töölised läksid kaasa eestlastega, teatades, et nad jätavad töö seisma, siis seepärast, et taipasid oma seltsimeeste nõudmiste õigsust."⁸⁷⁾ See eri rahvustest proletaarlaste ühtekuuluvustunne oli niivõrd tugev, et seda ei suutnud murda ka vabrikuvalitsuse katsed eestlastest ja venelastest tööliste vahel lõhet tekitada.⁸⁸⁾ Vastupidi - just septembrisündmustes astuvad eesti ja vene töölised veelgi ühtsemalt välja, mis tõendab nende ühtsustunde vaieldamatust kasvust streigi käigus.

Need on 1872.a. Kreenholmi streigi peamised iseärasused, milles avaldub uue ühiskondliku klassi - proletariaadi teadlikkuse pidev kasv streigi käigus. Tööliste klassivõitluse astumine uude arengujärku, mis tähistas nende nõudmiste väljumist kitsaist puhtmajanduslike nõudmiste raamidest, tööliste solidaarsus-

⁸⁶⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk.107-120.

⁸⁷⁾ Töölisliikumine Venemaal, lk.325.

⁸⁸⁾ vt. lk. 31.

tunde selge väljakujunemine, ~~eri rahvustest töölise klassi~~ ~~eri rahvustest töölise klassi~~ eri rahvustest töölise klassihuvide ühtsuse terav esiletõusmine - kõik need andsid oma ulatuselt enneolematule streigile täiesti uue sisu. See ei olnud enam ebateadlike, rõhutud töölishulkade vihapurse oma kurrajate vastu, vaid siin esines proletariaat juba ärkava klassina, kes oma jõudu tunnetades asub teadlikule pealetungile kapitalismi vastu. Olles esimene sellelaadne töölise suur väljaastumine Venemaal, on selles veel arusaadavalt palju stiihilisust, ebateadlikkust, naiivset usku valitsusvõimu jne. Kuid see on täiesti loomulik, sest alles streigi enese käigus kasvab töölise klassiteadvus, tekivad esimesed organiseerumise alged, mis muidugi hilisemate streikidega võrreldes on enam kui tagasihoidlikud. Aganende tähtsus ei seisne mitte nende ulatuses ja arenemisastmes, vaid selles, et nad tekkisid. Kreenholmi streiki võime järelilikult vaadelda kui pöördepunkti eesti töölisliikumise ajaloos, mil kvantitatiivselt kasvanud tööliklass teeb läbi kvalitatiivse murrangu, hakkab muutuma "klassiks iseeneses" (Engels), teeb esimesed sammud oma jõu tunnetamiseks, astub välja ühtse, täiesti uue ja revolutsioonilise klassina. Selles on tema ajalooline tähtsus Venemaa ja eriti Eesti töölisliikumise ajaloos.

Oleme seni vaadelnud esmajoones töölise võitlust. Kuid Kreenholmi streik sundis ka vabrikuomanikke tarvitusele võtma uusi abinõusid töölise vastupanu mahasurumiseks. Streik oli tõmmanud endale laia avalikkuse tähelepanu, Kreenholmis valitsenud olukord sai teatavaks kogu Venemaal. Omakorda tsaarivalitsus, kartes sellelaadseid sündmusi ka teistes Venemaa osades, koondas oma tähelepanu Kreenholmi sündmustele. Just avaliku arvamuse surve peavad valitsusvõimude esindajad astuma mõningaid tagasihoidlikke samme töölise ja vabrikuomanike suhete reguleerimiseks (korduvad meeldetuletused vabrikuvalitsusele 21. augusti kokkuleppe kiiremaks kehtestamiseks, korraldused, mis püüdsid takistada töölise massilist vallandamist jne.), mis leiavad aga vabrikuomanike poolt kindlat vastuseisu. Olles alalises uue töö-

liste väljaastumise ohus ning häirituna valitsuse vahelesegamisest oma vabriku siseasjadesse, leiavad vabrikuomanikud vajaliku olevat kasutada Venemaal täiesti uut võitlusvormi. 25. oktoobril teatab peaaktsionär L. Knoop valitsuse komisjonile "otsusest müüa kõik kasarmud ja jätta ainult üks vabrik, mida ta mõtleb ajutiselt sulgeda, et alustada tööd uutel alustel ja uutel tingimustel töölistega, kuna praeguste asjaolude juures on võimatu jätkata tootmist tööliste täieliku demoraliseerituse tõttu, mis tulenes valitsusvõimude ebaõigest tegevusest." ⁸⁹⁾ Seega Knoop ähvardab teostada lokauti, mis seni Venemaa vabrikutööstuse ajaloos oli täiesti tundmatu võitlusvõtte. Tõsi küll, asi nii kaugemale ei läinud, sest see oli öeldud ähvarduseks eeskätt valitsusele, kes oma komisjonidega tungis vabrikuomanike arvates liialt sügavale manufaktuuri siseasjadesse. Lokaudi teostamisele oleks loomulikult järgnenud uued ja veelgi suuremad tööliste rahutused, mida aga valitsus avaliku arvamise, eriti aga teiste vabrikute tööliste võitluse aktiviseerumise kartusel igati püüdis ära hoida. Samaaegselt on vähe usutav, et ka vabrikuomanikud ise oleks läinud selle äärmise abinõu kasutamiseni, mis oleks tähendanud nende tulude tunduvat vähenemist. Kuid iseenesest juba seegi fakt, et vabrikuomanikud ähvardasid lokaudiga oli midagi täiesti uut ja tõendab veelkordselt Kreenholmi streigi ulatust, mis sundis tööliste klassivaenlasi otsima peale sõjavägede veel uusi drastilisemaid abinõusid tööliste vastupanu täielikuks mahasurumiseks.

Täiesti omaette küsimuseks Kreenholmi streigi uurimisel moodustab valitsusvõimude tegevus streigi ajal ja eriti pärast streigi summutamist. Dokumentide esialgsel vaatlemisel paistab esialgu, et valitsusvõimud nagu asusid korduvalt otsekui vabrikuomanikele vaenulikul positsioonil. Tsaariametnike ettekanded esineb sageli selgeid vihjeid vabrikuomanike aadressil, kes oma piiramatu võimu kuritarvitamisega olevat suures ulatuses ise süüdi streigi tekkimises. 1. oktoobril kuberner oma ettekandes III Osakonnale nimetab otseselt üheks rahutuste põhjuseks "vab-

⁸⁹⁾ Töölisliikumine Venemaal, lk. 351.

rikuülemuste isikulise koosseisu mittevastavust." 90) Prokurör Želehhovski oma aruandes kohtuministeeriumile kirjutab: "Minu poolt ülalmärgitud eesmärgil kogutud andmed viisid mind veendumusele, et augusti ja septembrikorratused tuleb tunnustada tööliste kaua kogunenud rahulolematuse ja ärritustunnete väljenduseks vabrikuvallitsuse vastu h-ra Kolbe isikus." 91)

Teiselt poolt aga vabrikuomanike poolt esineb väljendeid, mis annavad tunnistust nende teravast suhtumisest vallitsusvõimude tegevusse. Eespooltoodud major Andrejanovi ettekandes 26. oktoobrist toob kirja autor ära Knoopi seisukoha, kes süüdistab otseselt vallitsusvõimude esindajaid tööliste demoraliseerimises, mis olevat tulenenud "vallitsusvõimude ebaõigest tegevusest." 92)

Tegelikult aga need vabrikuvallitsuse ja vallitsusvõimu vastuolud seisnesid küsimuses, kuid võrd suure ulatuses võtta tarvitusele surveabinõusid streikivate tööliste vastu. Vabrikuomanikud eesotsas tööliste julma rõhuja Kolbega tahavad juba streigi algul rahulolematud töölised administratiivkorras massiliselt välja saata 93) ning ka edaspidi nõuavad kõige äärmuslikemate survevahendite rakendamist. Samal ajal aga vallitsusvõimud rahutuste levimise kartusel ei julge minna nii kaugemale, põhjustades seega vabrikuvallitsuse ilmse rahulolematuse. Kreenholmi streigi ehneolematu ulatus sunnib vallitsust 1. oktoobril määrama isegi erikomisjoni olukorra uurimiseks Kreenholmis, mis loomulikult suurendab veelgi vabrikuvallitsuse rahulolematust, kuna komisjon paljudes küsimustes (tööliste olukord, trahvide tohtu ulatus, isegi formaalse seadusliku kaitse puudumine töölistel jne.) andis küllaltki tõepärase olukorra kirjelduse.

Kuid peamises küsimuses - tööliste väljaastumise tingimusteta mahasurumises ja aktiivsemate tööliste karistamises - ühtusid vallitsusvõimude ja vabrikuvallitsuse seisukohad täielikult. Tööline oli tõusnud oma rõhujate vastu ja need pöördusid abisaamiseks riigivõimu poole, kes neid tööliste vastupanu maha-

90) RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 269.

91) Tööliikumine Venemaal, lk. 345.

92) Samas, lk. 351.

93) Samas, lk. 346.

surumises ka täielikult ja tingimusteta abistasid. Tööliste vastupanu mahasurumine oli mõlema esmaseks ülesandeks. Ja ainult selleks, et tulevikus ära hoida sellesarnaseid ulatuslikke tööliste väljaastumisi, määratakse 1. oktoobril ka eriline valitsuse komisjon olukorra uurimiseks. Siseminister Timašev kirjas Eestimaa kubernerile, kus ta teatab erikomisjoni moodustamisest, ütleb selgelt: "...tööliste ja vabrikomanike vahel tekkinud vastastikuste rahulolematuste küsimus pole mitte ainult kohalik küsimus, vaid omab esmajärgulise tähtsuse suhtumises töölis-elanikkonda keiserriigis üldse." 94) Seega valitsuse selline tähelepanu tööliste olukorrale Kreenholmis polnud tingitud mitte nende soovist tööliste olukorda parandada, vaid streiki esilekutsunud põhjuste tundmaõppimine, mis võimaldaks efektiivsemate abinõude kasutuselevõtmist streikide ärahoidmiseks ja mahasurumiseks. Seltsimees Stalin ütleb selle kohta: "Kui isegi Lääne-Euroopas töölise vähimigi katse parandada oma olukorda pörkab kokku kodanliku riigivõimuga, kui töölisel Lääne-Euroopas, kus on juba kätte võidetud inimõigused, tuleb pidada otsust võitlust riigivõimuga, siis veel rohkem pörkab Venemaa tööline oma liikumises tingimata kokku isevalitsusliku võimuga, kes on igasuguse töölisliikumise valvas vaenlane mitte ainult sellepärast, et see võim kui i s e v a - l i t s u s l i k v ö i m ei või leppida ühiskondlike klasside isetegevusega, eriti aga niisuguse klassi isetegevusega, nagu seda on töölisklass - teistest klassidest rohkem rõhutatud ja allasurutud klass." 95)

Oma aja kohta tohutu tööliste streik kajastus kogu Venemaal. Sündmustepaigale lähedal asuva Peterburi proletariaat sai peagi kuulda Kreenholmi tööliste võitlusest. On põhjust oletada, et Kreenholmi sündmused leidsid suurt poolehoidu pealinna töölistes. Selle veenvaks tõendiks on fakt, et isegi ülem-politseimeister oli sunnitud sandarmide šefi abile 12.septembril teatama: "Kuuldused Narva korratustest ja sõjavägede jõuetusest liiguvad pealinnas, mis üsna kahjulikult mõjub vabrikutöölistele." 96)

94) RAK, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 430.

95) Stalin, Teosed, 1.k., lk. 15.

96) Töölisliikumine Venemaal, lk. 329.

Kahjuks puuduvad meil aga veel tõendid selle kohta, kuidas suhtusid Tallinna ja teiste Eesti linnade töölised Kreenholmi sündmusesse. On kindel, et ka siin oldi teadlikud toimuvast, sest Kreenholmi streigist ilmus tagasihoidlikke teateid isegi ajakirjanduses. Ainsas tolleaegses eestikeelses ajalehes "Eesti Postimees ehk Nädalaleht", mille truualamilikkus valitsevaile klassidele on üldtuntud, ilmus suure hilinemisega teade Narvast pealkirjaga "Koolera hirm", milles teatatakse, kuidas hulk töölisi taudi kartusel töölt lahkunud.⁹⁷⁾ Järgmine teade ilmub 6. septembril, milles kõneldakse "tööraha segaduste" kasvamisest Kreenholmis.⁹⁸⁾ 13. septembril kuulutab Jannsen aga "kubermangu zeitungi" järele, et "asi mitte nii paha ei pea olema, kui tuul seda laiali viinud."⁹⁹⁾ Ajalehe järgmises numbris tuuakse lühidalt tööliste nõudmised ja vabrikuvälitsuse järeleandmised.¹⁰⁰⁾ 27. septembril teatatakse, et "kõik vabriku töö jälle vana viisi edasi läinud... Loodetakse, et nüüd rahu jäädav saab olema. Tallinna kohus olla Narva magistratis neid tüliasju täieste ülekuulamas."¹⁰¹⁾ 25. septembri lehes on lühike märg, et Kolbe asemel on direktoriks määratud I. Andre.¹⁰²⁾ Esimene Kreenholmi sündmusi vähegi valgustada püüdev artikkel ilmub Jannseni ajalehes alles 4. oktoobril, mil avaldatakse osa kirjasaatja G.K. kirjast, kes toob andmeid taudi surnute arvu kohta (üle 500) ning näeb taudi leviku põhjuseid tööliste üli-raskes olukorras. Seejuures Jannsen ei julge siiski G.K. kirja täielikult avaldada. Artikli lõpus tuuakse ära "Nordische Presse" artikkel septembrirahutustest.¹⁰³⁾ Viimane märg seoses Kreenholmi streigiga ilmub 13. detsembril, milles teatatakse "Kreenholmi vabriku rahurikkujate" häbi-postis seismisest Tallinnas 22.-25. novembrini, "nagu raske süüalustega sääduse järele tehakse!"¹⁰⁴⁾ See on ka kõik, mis Jannsenil oma eestikeelses

97) Eesti Postimees, nr.35.

98) Sama, nr. 36.

99) Sama, nr.37.

100) Sama, nr. 38.

101) Sama, nr. 39.

102) Sama, nr. 41.

103) Sama, nr. 40.

104) Sama, nr. 50.

"sakste lehes" eesti tööliste esimese suure väljaastumise puhul ütelda oli. Kuid on huvitav märkida, et ka selle vähese informatsiooni eest tuli eesti lehe tsensoril vastu võtta noomitus siseministri abilt, kes vastavalt sandarmide šefi Levašovi palvele võttis tarvitusele abinõusid, et tööliisküsimus ei pääseks ajakirjanduse veergudele.¹⁰⁵⁾ Märkides oma kirjas, et artikkel ilmus ajalehes "Pärnu Postimees" nr. 34, autor ilmselt eksib, sest mõeldud on "Eesti Postimeest" ja mitte nr. 34, vaid nr. 38 või nr. 40.

Kreenholmi sündmuse käsitlesid ka kohalikud saksa lehed, milledest pikema artikli tõi ära "Revalsche Zeitung" nr. 206 7. septembrist 1872.a., mis oli aga äratrükk "Nordische Pressest" ja kus antakse lühike ülevaade augustisündmustest.

Üksikuid märkusi avaldati ka "Eestimaa Kubermangu Teatajas".¹⁰⁶⁾

On kindel, et nii Peterburi kui Moskva lehed avaldasid samuti teateid streigist, kuid kuna need lehed polnud käesoleva töö autorile kättesaadavad, ei ole praegu ülevaadet sealsetest artikleist. Näiteks on teada, et ajalehes "Moskovskije Vedomosti" nr. 289 1872.g. ilmus juhtkiri "Korratused tööliste seas Kreenholmi manufaktuuris Narva linna lähedal." Et Peterburi lehed olid samuti käsitletud Kreenholmi sündmuse, võib järeldada Vaivara haagikohtuniku Arpshofeni kirjast Eestimaa kubernerile 26. maist 1873.a., kus ta kannab ette, et ajalehes "S.-Peterburskaja Gazeta" nr. 141 ilmus teade u u t e s t korratustest Kreenholmi manufaktuuris.¹⁰⁷⁾ Järelikult oli seal kunagi juttu ka 1872.a. sündmustest.

Arusaadavalt sai tolleaegne ajakirjandus pöörata tööliikumisele siiski äärmiselt vähe tähelepanu, sest, nagu ütleb Lenin, "Venemaal kardab valitsus rohkem kui tuld vabrikukorra ja vabrikutes toimuvate sündmuste avalikult teatavaks saamist: ta keelas ajalehtedes kirjutada streikidest, ta keelas vabrikuinspektorail trükis avaldada oma aruandeid, ta koguni lakkas arutamast streigiasju tavalistes, publikule avatud kohtu-

¹⁰⁵⁾ Tööliikumine Venemaal, lk. 340.

¹⁰⁶⁾ vt. lk. 40.

¹⁰⁷⁾ RAK, f. 29, n. 2, t. 562, lk. 494.

tes, - ühe sõnaga, ta on tarvitusele võtnud kõik abinõud, et hoida ranges saladuses kõik, mis toimub vabrikutes ja tööliste hulgas." 108) Seepärast on ka Kreenholmi streigi kohta kaasaegses ajakirjanduses ainult väga katkendlikud märkused, mis esmajoones on informatsioonilise iseloomuga.

1912.a. Kreenholmi streigi lähtus Venemaa, eriti aga Eesti tööliikumises on võinud olla hinnata. Olles võimuses ulatuslikult teadlaste väljendusteks, mis kandis selgelt poliitilist iseloomu, viendas Kreenholmi streik üldiselt ühe Eesti proletariaadi klassiteadvuse väljenduseks. Streiki lähtus selles kõigepealt sellest, et ta õpetas proletariaati "määrata seda riskantlikku korda, mis on rajatud töö eksploatatsioonile kapitali poolt." 109) Üks võitluse eksploatatsioonide vastu ehk ka tööliikumise ühe osana Kreenholmi streigile suundatud kõige suuremal määral, et proletariaat ei saa saavutada ühe olukorra parandamist kodanikega kokkuleppe teel, vaid "ta peab tingimata seama võitluse teel, ja see võitlus peab olema klassivõitlus, kogu proletariaadi võitlus kogu kodanuse vastu." 110)

Kuid Kreenholmi streigi algus õpetas võitlevad tööliikumise vast võitluse - nad nägid, et nende vastu ei ole mitte ainult kapitalistid, vaid et võitluse selja taga seisavad valitsusvõimused, poliitika, sõjavägi. Venemaa võitlus valitsusvõimustega, et peale nende võitluse vastand - kapitalistid - on veel teine, veel valusam vastand - kogu kodanuse klassi organisatsioonid juba, tänapäeva kapitalistlik riik on erivõim, kogu poliitika, vanglate ja sõjaväe riik. 111) Selles turvetamine valmistas ette võitluse tööliste tagavõtte liikumiseks, tekkis teine vastand võitluse selles organisatsioonide vajadusel, poliitika vastandid ühe osana võitluse paratamatult, mistõttu

108) Lenin, Teosed, 2.k., lk.101.

109) Lenin, Teosed, 2. k., lk. 99.

110) Lenin, Teosed, 1.k., lk. 32.

111) Lenin, Teosed, 1.k., lk. 99.

Lõppkokkuvõtte.

Oleme seega vaadelnud 1872.a. Kreenholmi streiki esilekutsunud põhjusi, andnud ülevaate streigi käigust, analüüsinud tema iseloomulikke jooni ja streigi kajastumist tolleaegses Venemaa ühiskonnas. Millised on järeldused?

1872.a. Kreenholmi streigi tähtsust Venemaa, eriti aga Eesti töölisliikumises on võimatu üle hinnata. Olles esimeseks ulatuslikuks tööliste väljaastumiseks, mis kandis selget pealetungi iseloomu, etendas Kreenholmi streik ülisuurt osa Eesti proletariaadi klassiteadvuse väljakujunemisel. Streigi tähtsus seisus kõigepealt selles, et ta õpetas proletariaati "mõistma seda ühiskondlikku korda, mis on rajatud töö eksploateerimisele kapitali poolt." 109) Oma võitluses eksploateerijate vastu hakkas tööliklass aru saama Kreenholmi streigis omandatud kogemuste najal, et proletariaat ei saa saavutada oma olukorra parandamist kodanlusega kokkuleppe teel, vaid "ta peab tingimata asuma võitluse teele, ja see võitlus peab olema klassivõitlus, kogu proletariaadi võitlus kogu kodanluse vastu." 110)

Kuid Kreenholmi streigi käigus õppisid võitlevad tööliised veel rohkem - nad nägid, et nende vastu ei astu mitte ainult kapitalistid, vaid et viimaste selja taga seisavad valitsusvõimud, politsei, sõjavägi. "Seesama võitlus näitab töölistele, et peale nende otsese vaenlase - kapitalisti - on neil teine, veel valvsam vaenlane - kogu kodanluse klassi organiseeritud jõud, tänapäeva kapitalistlik riik oma sõjaväe, kohtu, politsei, vanglate ja sandarmeeriaga." 111) Selle tunnetamine valmistas ette eeldused tööliste tugevamaks liitumiseks, tekitas tema teadvuses esimesed mõtted organiseerumise vajadusest. Töölised hakkasid aru saama võitluse paratamatusest, mistõttu Kreenholmi streik oli meie ala töölistele "sõjakooliks, milles

109) Lenin, Teosed, 2. k., lk.95.

110) Stalin, Teosed, 1.k., lk.329.

111) Stalin, Teosed, 1.k., lk. 15.

nad valmistuvad suureks võitluseks, mis on muutunud juba möödapääsematuks." 112)

Seega Kreenholmi 1872.a. streigi peamine tähtsus seisnes proletariaadi astumises streigivõitluse teele, mis on proletariaadi klassivõitluse üks vorme. Selle esimese võitluse käigus pandi kindel alus proletariaadi klassiteadvuse arenemisele, mis oli eelduseks tema võitluse uue ja kõrgema etapi ettevalmistamiseks. Streikivad Kreenholmi töölised kuulutasid oma võitlusega Venemaa ühiskonnale, et kurnatute ja kurnajate vahelise klassivõitluse areenil on astunud uus klass - proletariaat. "Kuid juba kapitalistliku ühiskonna olemusest tulenedes tähendavad streigid tööliklassi võitluse algust selle ühiskonnakorra vastu." 113) Tähendab ka Kreenholmi ajaloolist streiki ei saa vaadelda ainult kui võitlust oma otseste rõhujate vastu, vaid kui eesti proletariaadi võitluse algust kogu sellele kurnamisele põhineva ühiskondliku korra vastu. Selles tuleb näha 1872.a. Kreenholmi streigi tähtsust kogu Eesti ajaloole, mistõttu Narva tööliste võitlust võime täie õigusega lugeda epohhi loovaks sündmuseks meie rahva ajaloos. Seda võitlust jätkasid Kreenholmi kogemustel üles kasvanud eesti proletariaadi parimad esindajad, kes Venemaa proletariaadi juhtimisel viisid alustatud võitluse võidukale lõpule, rajades uue ühiskondliku korra - sotsialismi. Tänu Kreenholmi tööliste poolt alustatud võitlusele teostab eesti rahvas Lenini-Stalini partei juhtimisel ja vennalikus liidus Nõukogude Liidu rahvastega kommunismi ülesehitamist meie suurel Kodumaal.

112) Marx ja Engels, Teosed, III k., lk. 506.

113) Lenin, Teosed, 4.k., lk. 275.

Kasutatud kirjandus ja
allikmaterjalid.

I. Marksismi-leninismi klassikud.

1. М а р к с, К. Капитал. Том I./Москва/, 1949 =
Marx, Kapital, I k.
2. Э н г е л ь с, Ф. Положение рабочего класса в Англии.
Маркс,К. и Энгельс,Ф. Сочинения. Том III. Москва- Ленин-
град, 1930 =
Marx ja Engels, Teosed, III k.
3. L e n i n, V.I. Mis on "rahvasöbrad" ja kuidas nad võit-
levad sotsiaaldemokraatide vastu. Teosed. 1. köide.
Tallinn, 1948 =
Lenin, Teosed, 1.k.
4. L e n i n, V.I. Sotsiaaldemokraatliku partei programmi
projekt ja seletus. Teosed. 2. köide. Tallinn, 1949 =
Lenin, Teosed, 2.k.
5. L e n i n, V.I. Tsaarivalitsusele. Teosed. 2. köide.
Tallinn, 1949 =
Lenin, Teosed, 2.k.
6. L e n i n, V.I. Kapitalismi arenemine Venemaal. Teosed.
3. köide. Tallinn, 1950 =
Lenin, Teosed, 3.k.
7. L e n i n, V.I. Streikidest. Teosed. 4. köide. Tallinn,
1950 =
Lenin, Teosed, 4.k.
8. Л е н и н, В.И. Объективные данные о силе разных течений
в рабочем движении. Сочинения. Том 20, издание 4. /Москва/,
1948 =
Lenin, Teosed, 20.k.
9. S t a l i n, J.V. Venemaa sotsiaaldemokraatlik partei ja
tema lähemad ülesanded. Teosed. 1. köide. Tallinn, 1947 =
Stalin, Teosed, 1.k.
10. S t a l i n, J.V. Riigiduuma ja sotsiaaldemokraatia taktika.
Teosed. 1. köide. Tallinn, 1947 =
Stalin, Teosed, 1.k.
11. S t a l i n, J.V. Kas anarhism või sotsialism. Teosed. 1.
köide. Tallinn, 1947 =
Stalin, Teosed, 1.k.

II. Arhiivmaterjalid ja arhiivmaterjalide publikatsioonid.

12. ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (RAKA) fondid:
Eestima Kuberneri kantselei - fond nr. 29, nimistu nr.2,
toimikud nr. 560, 561 ja 562 .
Eestima Kubermangu prokurör - fond nr. 21.
13. Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов
и материалов. Том II, часть I. /Москва/, 1950 =
Töolisliikumine Venemaal.

III. Perioodika.

14. "Eesti Postimees ehk Nädalaleht". Tartu, 1872 =
Eesti Postimees.
15. "Эстляндские Губернские Ведомости". Ревель, 1872 =
Kubermangu Teataja.
16. "Revalsche Zeitung". Reval, 1872.

IV. Kirjandus.

17. Г е р а с и м о в, В. Жизнь русского рабочего полвека
тому назад. Москва, 1924 =
Gerassimov.
18. К а л и н и н, М.И. О коммунистическом воспитании.
Москва, 1945 =
Kalinin, Kommunistlikust kasvatusesest.
19. Л я щ е н к о, П.И. История народного хозяйства СССР.
Том II. /Москва/, 1948 =
Ljastsenko.
20. П е т р о в, А.В. Город Нарва. С. Петербург, 1901 =
Petrov.
21. Х р о м о в, П.А. Экономическое развитие России в
XIX -XX веках. /Москва/, 1950 =
Hromov.
22. Gesellschaft der Kränholm Manufaktur für Baumwollfabri-
kate. Tallinn, 1933 =
Kränholm.

S i s u k o r d :

1. Sissejuhatus	2
2. Suurtööstuse tekkimine ja proletariaadi kujunemine Venemaal	6
3. Kreenholmi manufaktuur	10
4. Tööliste olukord Kreenholmi manufaktuuris . .	15
5. Streigi puhkemine ja käik	25
6. Arveteõiendamine töölistega	37
7. Streigi iseloomustus	41
8. Lõppkokkuvõte	57
9. Kasutatud kirjandus	59
10. Sisukord	61